

Političke posljedice klimatskih promjena: Bliski istok i Sjeverna Afrika

Tuđen, Martin

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:486603>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-13**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

Martin Tuđen

POLITIČKE POSLJEDICE KLIMATSKIH PROMJENA: BLISKI ISTOK I
SJEVERNA AFRIKA

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2021.

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

POLITIČKE POSLJEDICE KLIMATSKIH PROMJENA: BLISKI ISTOK I SJEVERNA
AFRIKA

DIPLOMSKI RAD

Mentor: dr.sc. Borna Zgurić

Student: Martin Tuđen

Zagreb
rujan, 2021.

Izjavljujem da sam diplomski rad: Političke posljedice klimatskih promjena: Bliski istok i Sjeverna Afrika, koji sam predao na ocjenu mentoru dr. sc. Borni Zguriću, napisao samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekao ECTS-bodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivao etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. Etičkog kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Martin Tuđen

SADRŽAJ

1. Uvod	1
1.1 Istraživačko pitanje, hipoteza, odabir slučajeva, analiza	2
2. Teorijski okvir	4
2.1 Teorija sekuritizacije	4
2.2 Sekuritizacija klimatskih promjena	6
3. Uvjeti u MENA regiji.....	8
3.1 Geografski i prirodni uvjeti	8
3.2 Voda.....	10
3.3 Hrana	12
3.4 Poljoprivredni i turistički sektor	13
4. Klimatske promjene	15
5. Sekuritizacija klimatskih promjena u Egiptu i Jordanu	18
5.1 Egipat.....	19
5.2 Jordan.....	28
6. Sekuritizacija ili politizacija?	36
7. Zaključak.....	40
Literatura	41

1. Uvod

Prostor Bliskog istoka i Sjeverne Afrike poznat je po svojoj konfliktnoj povijesti, ali i vrlo nemirnoj sadašnjosti. Događaji poput izraelsko-palestinskog sukoba, dva Zaljevska rata, Arapskog proljeća, niza prosvjeda u regiji Magreba i građanskih ratova u Siriji i Libiji potvrđuju stigmatizaciju navedene regije. Države MENA (*Middle East and North Africa*) regije pripadaju „muslimanskom svijetu“ i u manihejskoj crno-bijeloj podjeli svijeta na *West vs. The Rest* spadaju u potonju kategoriju (Huntington, 1996). Unatoč tome, suočeni su sa izazovom koji je dobro poznat cijelom planetu, odnosno koji je „slijep“ na kulturološke, nacionalne i religijske razlike. Teški uvjeti života u sušnim područjima svakodnevnica su za tamošnje stanovništvo. Klimatske promjene i globalno zatopljenje dodatno otežavaju i kataliziraju procese koji pogoršavaju kvalitetu i način života u regiji. Visoke temperature, suše, nedostatak zaliha pitke vode, podizanje razine mora te problemi s usjevima i nestašicom hrane samo su neke od posljedica antropogenog utjecaja na prirodu i prirodne cikluse. Možemo govoriti o ekološkim problemima i pitanju klimatskih promjena kao striktno prirodno-znanstvenim procesima, no njezin sveopći utjecaj te političke, ekonomske i društvene posljedice koje producira, postaju sve frapantnije.

Međunarodne organizacije poput Ujedinjenih naroda, Svjetske banke i Svjetske zdravstvene organizacije prepoznaju ovaj proces kao jedan od najvećih izazova 21. stoljeća. Ne samo što je trenutno stanje veoma zabrinjavajuće, ono će u narednim godinama biti još gore. Najveće razine sunčevog zračenja bilježe se u pustinjskim područjima Sjeverne Afrike koja se poklapaju sa subtropskim klimatskim pojasom. Smanjenje količine padalina tvori problem za oaze koje se suočavaju s nadirućom dezertifikacijom. Ovaj proces tjera stanovništvo na selidbu u veće gradove. Isto tako, male količine zaliha vode, ali i isušivanje rijeka koje su glavni izvor pitke vode i vode za navodnjavanje utječu na poljoprivredu. Ona je glavna djelatnost mnogih država u regiji, što proizvodi implikacije na nacionalnoj razini. Trendovski rast negativnih procesa upućuju na siromašnu budućnost i rast nejednakosti u svim državama MENA regije pogođenim klimatskim promjenama. Pitanje klimatskih promjena u MENA regiji gledamo i kroz prizmu Europe koja je u posljednjih par desetljeća postala drugo najveće imigracijsko odredište iza SAD-a.

Kako bih uspješno objasnio vezu između predstavljenih ekoloških problema i ljudske sigurnosti, predstaviti ću teoriju sekuritizacije kao prominentnu u toj domeni. Spona između ekoloških katastrofa, klimatskih promjena i sigurnosti ljudskog društva, pa i krajnjeg opstanka

sadržana je u njoj. Klimatske promjene mogu nagnati na preseljenje zbog ekstremnih uvjeta i tako neposredno utjecati na živote velikog broja ljudi. Uz to, one mogu biti „pojačivač rizika“, odnosno jedan od čimbenika svekolikih političkih i društvenih nemira. U političkom diskursu na značaju dobivaju u posljednja tri desetljeća. U dilemi političara između rješavanja sadašnjih vidljivih problema i onih koji se tek mogu pojaviti i koji daleko nadilaze njihov mandat, prvotni ostaju daleko važniji. Ekološka kriza u MENA regiji ne izgleda kao futuristička mogućnost, već stvarna sadašnjica. Prema tome, smatram kako je bitno osvrnuti se na aktere u spomenutoj regiji i njihovu interpretaciju ljudske sigurnosti unutar diskursa ekologije i klimatskih promjena.

1.1 Istraživačko pitanje, hipoteza, odabir slučajeva, analiza

U analizi prirodnih uvjeta i klimatskih promjena koristit ću se definicijom MENA regije koju je postavila Svjetska banka 2003. godine s izuzetkom Džibutija, te država na istočnom i južnom dijelu Arapskog poluotoka (Kuvajt, Katar, Bahrein, UAE, Oman i Jemen). Države na koje ću se dodatno fokusirati su Egipat i Jordan. One su odabrane na temelju različitih oblika vladavine koji nam služi kao neovisna varijabla u radu. Ovisnu varijablu predstavlja sekuritizacija klimatskih promjena, odnosno dokaz o rješavanju ekoloških prijetnji kroz prizmu sekuritizacije.

Egipat je polupredsjednička republika s karakteristično jakim ovlastima predsjednika naspram parlamenta. Iako je predsjednik izuzetno jaka figura i dalje ovisi o političkom dogovoru sa zakonodavnim tijelom koje se sastoji od Vijeća šura i Predstavničkog doma. Bitno je naglasiti kako u tipičnim scenarijima sekuritizacije poput slanja vojske van teritorija i izvanrednih situacija, mora se posavjetovati, u prvotnom slučaju, s Vijećem nacionalne obrane, te u potonjem, s Vladom i Predstavničkim domom (Egipatski ustav, 2014). Jordan je, s druge strane, ustavna monarhija u kojoj je kraljevska pozicija, upotpunjena nasljednom sukcesijom, dominantna u političkom životu. Prema Jordanskom ustavu, kralj je lišen bilo kakve odgovornosti, on ratificira i objavljuje zakone, postavlja proces donošenja i implementiranja istih, te upravlja kopnenim, zračnim i morskim vojnim snagama kraljevine (Ustav Hašemitskog kraljevstva Jordan, 1952).

Druga bitna karakteristika je civilno društvo. Smatram kako je ovaj aspekt bitan zbog koncepta „publike“ koji nosi veliku važnost u teoriji sekuritizacije. Civilno društvo u arapskom svijetu svjedoči velikoj cenzuri, represiji, pa čak i nasilnim reakcijama države. Prema podacima nevladine organizacije *Freedom House*, obje države veoma loše kotiraju u

sferi uspostavljanja građanskih organizacija. Egipatski parlament je 2016. izglasao zakon kojim se regulira rad nevladinih udruga, što je praktički zaustavilo sve njihove aktivnosti. U Egiptu ne postoji sloboda udruživanja, a restrikcije na aktivnost su odagnale bilo kakav protestni potencijal. Zakoni Jordana ograničuju udruživanje građana. Ministarstvo unutarnjih poslova može spriječiti i ukinuti dozvolu za najavljena okupljanja bez ikakvog objašnjenja. Mogućnost aktivnosti lokalnih i stranih udruga postoji, ali su i u tom pogledu postavljena mnoga ograničenja. Glavnu riječ drži Ministarstvo socijalnog razvoja koje može zabraniti inozemno financiranje i raspustiti one organizacije za koje smatra da su nepoželjne. Ipak, možemo govoriti o nekom tipu građanske aktivnosti u obje zemlje, pogotovo u interesno zajedničkim sferama između civilnog društva i države.

Smatram kako se na varijablu civilnog društva oslanja i socioekonomska situacija. Dohodak po glavi stanovnika u Egiptu je 3019, 2 USD dok je u Jordanu 4405,5 USD (Worldbank.org, 2021) Ginijev koeficijent u Egiptu iznosi 31,5, a u Jordanu 33,7 (Worldbank.org, 2021), a prema Indeksu ljudskog razvoja Jordan je 102., dok je Egipat 116. na svijetu (Undp.org, 2021). Dobna struktura stanovništva u obje države pokazuje najviše zrelog stanovništva (38,39 posto u Jordanu, 37,85 posto u Egiptu), pa djece (33,05 posto u Jordanu, 33,62 posto) i tek onda mladih (19,77 posto u Jordanu, 18,01 posto u Egiptu) (Cia.gov, 2021). Religijska struktura stanovništva pokazuje da u obje zemlje ima preko 90 posto sunitskih muslimana.

Ovisna varijabla rada je sekuritizacija klimatskih promjena. Shodno tome, glavno istraživačko pitanje rada na koje ću pokušati odgovoriti je: mogu li različiti tipovi vladavine Egipta i Jordana utjecati na sekuritizacijsku retoriku klimatskih promjena? S obzirom na navedene karakteristike pojedinih država, moramo izložiti određena zapažanja. Pretpostavljam kako Jordan kojeg vodi monarh i ima monarhijski tip vladavine ima bolju podlogu za sekuritiziranje ekoloških problema. Isto tako, sama priroda sekuritizacije naginje politikama suverena koji djeluje izvanrednim mjerama u izvanrednim okolnostima. Uslijed toga, odgovor na istraživačko pitanje je: Jordan će sekuritizirati klimatske promjene zbog svojeg monarhijskog oblika vladavine, dok Egipat to neće uspjeti.

U istraživačkom dijelu rada koristit ću se analizom javnih politika koje nam jasno prikazuju stav vladajućih struktura. Jedinice analize će mi biti nacionalni dokumenti koji se tiču ekoloških prijetnji i suzbijanja istih. Također, vrlo je bitno uklopiti i prikazati stavove državnih dužnosnika i njihove javne istupe vezane za temu. Zbog brojnosti aktera i *top-down*, ali i *bottom-up* logike sekuritizacije u ovom slučaju, važne su nam organizacije civilnog

društva. Potrebno je uključiti i njihovu aktivnost te stavove i vrijednosti glavnih aktera unutar pojedinih organizacija. Ambivalentnost teme povlači izvore iz prirodnog i društvenog miljea. Knjige, članci, mrežni izvori, programi, dokumenti sa konferencija i sastanaka bit će mi dodatni materijal kojim ću zaokružiti cijelu sliku.

U prvom dijelu ću pobliže objasniti teorijski okvir, odnosno teoriju sekuritizacije i teoriju govornog čina koja se veže na nju. Nakon toga, predstaviti ću glavne značajke ekoloških tema i ekološkog sektora unutar teorije sekuritizacije. U drugom dijelu ću detaljno prikazati uvjete zemalja u MENA regiji koji će uključivati stanje zaliha vode, hrane, ali i poljoprivrednog i turističkog sektora koji se nameću kao glavne ekonomske grane tih država. U trećem dijelu prikazati ću klimatske promjene koje pogađaju regiju i koje svojim utjecajem dodatno produbljuju već teško stanje u regiji. U četvrtom dijelu, analizom javnih politika i političkih govora pokušat ću otkriti razinu sekuritizacije ekoloških problema Egipta i Jordana, te osvijetliti političke odluke i odgovore kojim nastoje suzbiti negativne posljedice klimatskih promjena.

U analizi ću gledati tri koraka sekuritizacije Kopenhaške škole: percipiranje prijetnje kao sigurnosnog pitanja, prihvaćanje sekuritizacije prijetnje od strane publike i sprječavanje te prijetnje odlukama koje izlaze iz domene „normalne politike“ (Buzan, Waever i De Wilde 1998). Ono što je van „normalne politike“ nije predmet diskusije, niti dio demokratske odluke, već prioritet koji je potrebno riješiti prije svih pomoću izvanrednih mjera. Ako su sva tri čina uočljiva klimatske promjene možemo nazvati sekuritiziranim. Kroz primjere Egipta i Jordana dobit ćemo uvid u njihove sigurnosne agende i institucionalne odgovore na klimatske promjene i sferu ekološke ranjivosti. Problem koji bi se mogao nazirati kroz istraživanje je mnogostrukost aktera koji aktivno sudjeluju i dionici su dijaloga o klimatskim promjenama. Izuzetno jako civilno društvo unutar kojeg egzistiraju nevladine organizacije, poznato je po svojim gorućim pobornicima postavljanja ekološke agende. Stoga, uzet ću u obzir dinamiku procesa i shodno tome, detektirati sekuritizatora, bio on dio civilnog društva ili državne strukture.

2. Teorijski okvir

2.1 Teorija sekuritizacije

Sigurnost i opstanak čovjeka, nacije, države, ali i ljudske vrste smatramo prirodnim, iskonskim i samorazumljivim. Prijetnje koje utječu na ljudsko zdravlje i živote etiketiramo kao one koje su od najveće važnosti. Pojmovno razlikovanje i sinonimi za sigurnost, točnije

prijetnje toj sigurnosti, mijenjali su se kroz povijest, uvjete i kontekst. Teorija sekuritizacije profilira se kao ona koja najviše pridonosi evoluciji pojma sigurnosti, njegovom postavljanju na dnevni red, te akterima koji sudjeluju u odlučivanju prijetnje. Termin su skovali znanstvenici Ole Wæver i Barry Buzan koji predstavljaju tzv. Kopenhašku školu sigurnosnih studija. U razvoju svoje teorije pripomogla im je Austinova teorija govornog čina koja govori da se značenje riječi stvara njenom uporabom. Shodno tome, politički problemi postaju sigurnosni putem jezika koji pozicionira određenog aktera ili problem kao prijetnju za političku zajednicu (McDonald, 2008). Nakon što se prijetnja definira, ona izlazi iz domene „normalne politike“ i tretira se izvanrednim mjerama. Poigravanje suspenzijom „normalne politike“ postaje točka prijepora u akademskoj zajednici. Kritički nastrojena demokratska struja analogizira misao Kopenhagenske škole sa šmitijanskim učenjem koje je stigmatizirano zbog autorove poveznice s nacizmom.

Balzaq gleda sekuritizaciju kao set međusobno povezanih praksi i procesa stvaranja, difuzije, prijema i prevođenja prijetnji u nešto stvarno (Balzaq, 2010). Problemi postaju „prijetnja“ putem jezika koji ima krucijalnu važnost u političkom životu. Kopenhaška škola smatra kako izjave o sigurnosti i prijetnji postaju politički efikasne kada postoji autoritativna izjava o egzistencijalnoj prijetnji prema publici koja je ugrožena i kada ju ta ista „ugrožena publika“ prihvaća. Dakle, intersubjektivnost procesa ublažena je potvrdnom recepcijom onih kojima se govori. U teoriji sekuritizacije sigurnost se tretira ne kao objektivno stanje, već kao društveni proces, odnosno društvena konstrukcija sigurnosnih problema. Pomoću toga, paleta prijetnji se širi, a time i količina aktera i objekata koji mogu biti ugroženi (Williams, 2003). Sigurnost se protokom vremena prestala gledati isključivo kroz diskurs vojnih prijetnji te je postala važan čimbenik u diskursu migracija, bolesti, ali i ekoloških prijetnji. Velška škola čak i izaziva dominantni i isključivi pogled sigurnosnih studija unutar militarističkog sigurnosnog diskursa (McDonald, 2008). Kraj Hladnog rata pružio je kontekstualni okvir te uvjetovao širenju diskursa sigurnosti u druge sfere. Isto tako, u paketu novih društvenih pokreta prema kraju dvadesetog stoljeća, „ušuljala se“ i sve raširenija svijest o ekologiji u javnom prostoru i na razini građana.

Povezivanje ekoloških problema s teorijom sekuritizacije dovodi nas do nekoliko problema. Na pitanje možemo li gledati cijelu ljudsku rasu kao sekuritiziranu cjelinu, Wæver odgovara negativno. Logika teorije je postavljanje antagonizama, odnosno identificiranje neprijatelja, što dovodi do upotrebe logike rata. Postavljanje cijelog čovječanstva na jednu stranu oprečno je logici istog koja je ukorijenjena u tradiciji klasičnog realizma, ali i u šmitijanskom pojmu

političkog. Također, liberalna tradicija unutar Kopenhagenske škole poistovjetila je procese sekuritizacije i desekuritizacije s militarizacijom i demilitarizacijom. Buzan, Waever i De Wilde ističu kako su „poteškoće vezane za sekuritizaciju ekoloških prijetnji ogledaju u tome što su te prijetnje relativno nove ili novootkrivene, ali i kontroverzne zbog svoje egzistencijalne hitnosti“ (Buzan, Waever i De Wilde 1998: 28-29). Oni govore kako one „žive“ u prostoru bez razvijenih institucija stvorenih za njihovo rješavanje i operiraju u političkom kontekstu koji je dominiran od strane institucija drugih sigurnosnih prijetnji.

Uzevši to u obzir, pobornici Kopenhagenske škole zagovaraju što manje sekuritizacije. Taj primjer je iznimno relevantan u kontekstu nacionalne dimenzije sigurnosti koja može postati sredstvo iskorištavanja „prijetnje“ kako bi se postigao nadasve subjektivan cilj određene skupine ljudi ili jednog čovjeka. Manipulativni potencijal sigurnosnih pitanja omogućuje zloupotrebu koja odvodi raspravu u iskrivljen smjer. Tako upozoravaju oni koji pokušaju sekuritizirati probleme vezane za ekologiju i okoliš, da izvažu problematične posljedice postavljanja određenog načina razmišljanja sigurnosti naspram prednosti fokusa, pažnje i mobilizacije (Buzan, Waever i De Wilde, 1998).

Unatoč tome, teško je pobjeći od sigurnosne dimenzije ekološke sfere u jeku klimatskih promjena i vidljivog zagrijavanja atmosfere. Predviđeno je kako će se velike promjene u tipu, frekvenciji i razmjeru ekoloških stresora nastaviti. Ipak, veze između njih i ljudske sigurnosti je potrebno pronaći. Klimatske promjene, gubitak bioraznolikosti, uništavanje ozona, manjak pitke vode, smanjenje plodnog tla i učestalo organsko onečišćenje najveća su prijetnja ljudskoj sigurnosti (Barnett, Matthew i O'Brien, 2008). Postojanje visoke razine ugroze više nije subjektivni osjećaj, već realan proces koji je protekom vremena sve drastičniji.

2.2 Sekuritizacija klimatskih promjena

Deudney (1990) gleda na vezu između propadanja okoliša i nacionalne sigurnosti sa skeptičnog stajališta. Pretpostavlja kako konotacija riječi „sigurnost“ i korištenje emotivne snage nacionalizma u mobiliziranju ekološke svijesti može postati neproduktivno i stvoriti zabunu oko glavnog zadatka te borbe. Homer-Dixon (1991) pak govori o umiješanosti ekoloških uzroka u potencijalne sukobe i konflikte na regionalnoj i globalnoj razini. Myers (1993) u svojoj apokaliptičnoj tezi govori kako je pitanje okoliša pitanje „krajnje sigurnosti“. Globalna ekološka degradacija i konstantno ignoriranje očitih znakova propadajućeg okolišnog sustava može dovesti do kobnih posljedica za ljudski rod. Myers gleda sigurnost kao eliminaciju materijalne nesigurnosti i izvora te nesigurnosti svakog čovjeka na planeti

(Leek, 1999). Buzan, Wæver i De Wilde (1998) uz vojni, ekonomski, društveni i politički, kao jedno od područja sekuritizacije, navode i ekološki sektor. Naglašavaju jedinstvenost ekološkog sektora koji ima dvostruku agendu, znanstvenu i političku. *Diferentia specifica* nazire se kroz političke odluke koje počivaju na intuitivnoj osnovi vjerovanja znanstvenicima u tom području.

Dalby (2002) kroz koncepte ekoloških „sjena“ i „otisaka“ propitkuje državocentrični pogled na problem okoliša, te protuslovi Kaplanovoj podjeli svijeta u kojoj se bogati Sjever „klimatiziranom limuzinom“ udaljava od ekološke propasti, dok siromašni Jug hoda prema njoj. On smatra da postoji samo jedan svijet u kojem različiti putevi vrše interakciju na kompleksan način. Trombetta (2006) je kritična prema konceptu desekuritizacije Kopenhavske škole i njegovom limitirajućem potencijalu kojim se marginaliziraju problemi poput ekoloških. Biswas (2011) osvjetljava vezu ekoloških prijetnji i aktivnosti ljudi u lokalnoj zajednici koji ponekad budu uspješniji od država, a Karfoulidis (2012) smatra kako bi ugrožena publika trebala biti mnogo aktivnija kako bi proces sekuritizacije bio upotpunjen. Popović (2014) aktualizira potrebitost međunarodnog klimatskog režima, dok Malnar i Matošić (2015) problematiziraju inertnost političkih institucija i elita, te ističu civilno društvo i njegove aktivističke organizacije kao glavnog „sekuritizatora“.

Ekološki sektor u sferi sekuritizacije zaslužuje posebnu pažnju zbog već spomenute dvostruke agende: znanstvene i političke. Prvotna se referira na prirodne znanosti i nepolitičke aktivnosti, te otkriva potrebu za jakim znanstvenim dokazima postojećeg stanja (Buzan, Wæver i De Wilde, 1998). Trombetta (2011) kaže kako to vodi do dvije implikacije. Prva je fokus na „efekt istinitosti“ određene tvrdnje. To znači da uspješna sekuritizacija ekoloških prijetnji zahtijeva prisutnost autoritativnog znanja ili znanstvenog dokaza, što vodi do potrebe za kontekstom i specifičnom problemskom analizom. Druga implikacija dvostruke agende je važnost stručnjaka i znanstvenika koji sudjeluju u procesu sekuritizacije. Tako dolazimo do druge posebnosti ekološkog sektora: mnogostrukosti aktera. Zadnja distinkcija sektora manifestira se kroz politizaciju ekoloških pitanja. Iako je Kopenhavska škola odbacila te pokušaje kao propalu sekuritizaciju, tendencije tome postoje (Trombetta, 2011).

Sigurnost ekološke dimenzije razmatra se u očuvanju sadašnje razine globalnog društva. Kolaps u društveni barbarizam ili borbu za osnovne resurse je scenarij kojeg nastojimo izbjeći i stavljamo ga nasuprot scenariju razvojne perspektive bez ekoloških katastrofa (Buzan, Wæver i De Wilde, 1998). Tako je Buzan (nav. u: Buzan, Wæver i De Wilde, 1998) definirao

ekološku sigurnost kao onu koja se tiče održavanja lokalne i globalne biosfere, odnosno glavnog potpornja o kojem sve ljudske djelatnosti ovise. Moramo shvatiti kako je ovaj problem, barem u ovom radu, okrenut ka čovjeku i njegovom preživljavanju. U tom rakursu čovjek je uzrok, ugrožena jedinka, ali i onaj koji taj proces može usporiti ili riješiti. Logika veze između sekuritizacije i propadanja okoliša nazire se u sekuritizacijskoj retorici ekoloških aktivista u kojoj primjećujemo lajtmotive „brze akcije“ i „izvanrednih mjera“ za koje će uskoro biti „prekasno“.

Buzan, Wæver i De Wilde (1998) govore o regionalnoj dinamici globalnih ekoloških problema. Uzroci i posljedice mogu biti svojstveni, posebni, ali i drugačijeg intenziteta s obzirom na određenu regiju, njezin kontekst, te prirodne i klimatske uvjete. Za uspješnu procjenu potrebno je ustanoviti lanac uzročno-posljedičnih veza i pozicionirati aktere i regije s obzirom na ugroženost i prirodu njihove uključenosti. Postavljaju se pitanja o tome što je prijetnja, tko je neposredno pogođen, kolika je šteta i kolika ona može biti, kakve su regionalne političke posljedice, te ima li globalnih posljedica. Veoma je važno povezati glavne uzroke s posljedicama ekoloških katastrofa. Međutim, ta veza može biti veoma zamagljena, stoga se moramo zapitati što je potrebno da se situacija preokrene, koliki su troškovi, tko je odgovoran i koji su pravi sekuritizacijski potezi.

Kopenhagenska škola sintagmu „misli globalno, djeluj lokalno“ smatra prikladnom za ekološki sektor i sekuritizaciju istog. Ne samo što su ekološka pitanja na globalnoj razini podložna politizaciji problema, već zbog različitosti konteksta i uvjeta između pojedinih regionalnih konstelacija, te iskustvu i izloženosti aktera posljedicama regionalnog ekološkog problema. Shodno tome, u sljedećem dijelu pobliže ću predstaviti posebnost ekoloških i prirodnih uvjeta u MENA regiji.

3. Uvjeti u MENA regiji

3.1 Geografski i prirodni uvjeti

Ono što pobuđuje zabrinutost u diskursu klimatskih promjena je geografski i klimatski teška početna pozicija MENA regije. Postavljena u kategoriju suhe ili pustinjske klime prema Köppen-Geiger klimatskoj klasifikaciji, karakteriziraju je male količine padalina i visoke temperature (Koeppen-geiger.vu-wien.ac.at, 2021). Sezonske i godišnje padaline karakteristično variraju kao i na svim sušnim područjima svijeta. Isto tako, temperaturna amplitudna krivulja može biti enormna zbog razlike između najviših i najnižih izmjerenih vrijednosti u kratkom razdoblju. Ono što dodatno utječe na ovo područje su oskudne padaline

i količina vode iz prirode. Naime, MENA regija dobiva 2,282 milijarde kubičnih metara kiše na godinu, ima 205 milijardi kubičnih metara površinske vode i 35 milijardi kubičnih metara podzemne vode na godinu (Elasha, 2010). Nedvojbeno teški uvjeti potiču znanstvenike da pišu radove koji problematiziraju neposredne posljedice poput manjka vode (Sowers, Vengosh i Weinthal, 2011), (Droogers i dr., 2012) i (Dolatyar i Gray, 2000), nestašice hrane (Siwakumar i dr., 2013), propadanja poljoprivrednog sektora (Radhouane, 2013), problema u turističkom sektoru (El-Raey, 2010), migracija (Weinthal, Zawahri i Sowers, 2015) i političke nestabilnosti (Sofuoglu i Ay, 2020). Procesi koji su prisutni uz te glavne, te se vežu na veliki ekološki zaokret u regiji prepoznamo kroz salinizaciju tla, podizanje razine mora, isušivanje rijeka, trgovanje „virtualnom vodom“, porast populacije i ubranu urbanizaciju.

Države Bliskog istoka koje ulaze u analizu geografski se, barem većinski, nalaze na Arapskom poluotoku. Izrael, Libanon, Jordan, Saudijska Arabija, Irak i Iran smješteni su u suptropskoj klimatskoj zoni te na njih utječu slične posljedice klimatskih promjena. Najveći problemi su izrazito visoke temperature, dezertifikacija, ali i velika sušna razdoblja koja utječu na nestašice vode. Također, Izrael, Libanon, Sirija i Saudijska Arabija suočavaju se s podizanjem razine mora duž svojih obalnih područja. Nizozemski kemičar Johannes Lelieveld smatra kako je područje Bliskog istoka posebno ranjivo zbog svojeg atmosferskog konteksta. U tom području se teško formiraju oblaci, te odsustvo tog prirodnog ublaživača pridonosi povećanim temperaturama. Isto tako, izjavljuje isparavanje mora uzrokuje visoki postotak vlage u zraku, što u kombinaciji s odsustvom kiše stvara nelagodnu životnu okolinu za stanovništvo (Earthday.org, 2021).

Jedna od geografskih specifičnosti područja kojeg analiziramo je Mrtvo more i rijeka Jordan koja utječe u njega i opskrbljuje ga vodom. Problem je što rijeka počinje iščezavati, te svake godine razina Mrtvog mora padne za jedan metar, a visoke temperature povećavaju isparavanje u oba vodena tijela. Politički problem koji se nazire je borba za zalihe vode iz rijeke Jordan. Ona teče granicom Libanona i Sirije, te dijeli Izrael i Zapadnu obalu od Jordana na istoku. Također, na području od petsto tisuća kilometara na Arapskom poluotoku se prostire Sirijska pustinja koja zahvaća velike dijelove kopnenih teritorija Jordana i Sirije, te prostore Saudijske Arabije i Iraka. Ona prima tek 125 milimetara kiše godišnje (Britannica.com, 2021).

Na sjevernom dijelu afričkog kontinenta, sa zapada na istok, prostiru se Maroko, Alžir, Tunis, Libija i Egipat. Sve države imaju izlaz na more što ih čini izuzetno ranjivim na podizanje

razine istog. Dezertifikacija se nazire kao veliki problem koji utječe na širenje Sahare na sjever, ali i pogoduje stvaranju velikih pješčanih oluja. Zbog kombinacije visokih temperatura i malih količina padalina, tlo na kojem raste usjev propada i sezona određenih kultura biva skraćena. Ekonomski sektori ovih država koji su temeljeni na poljoprivrednim i turističkim uspjesima duž obale u velikoj su opasnosti i mogli bi doživjeti veliki pad. Dobrovoljna organizacija *EcoMENA* smatra kako bi podizanje razine mora za jedan metar u Egiptu moglo utjecati na šest milijuna stanovnika. Isto tako, u regiji Sjeverne Afrike nastavlja se trend rastuće urbanizacije i napuštanja sušnih i neperspektivnih sela i gradova (Ecomena.org, 2021).

Sahara se prostire većim područjem Sjeverne Afrike, a procesom dezertifikacije širi svoj opseg. Trend širenja pustinje prema jugu namjerava se suzbiti inicijativom *Great Green Wall* (Greatgreenwall.org, 2021). Ipak, na sjeveru kontinenta, Sahara svojim širenjem tjera ljudske aktivnosti i život prema priobalnom području. Na sjeverozapadu prostire se planinski lanac Atlas koji tvori „kičmu“ Maroka, Alžira i Tunisa. Maroko ovisi o padalinama s gorja Atlas, no njih je jako teško predvidjeti (Sowers, Vengosh i Weinthal, 2011). Na istoku Sjeverne Afrike, nalazi se rijeka Nil koja prolazi jednom od naših fokusnih država, Egiptom. Najmnogoljudnija sjevernoafrička država čak 96 posto svojih vodenih zaliha crpi iz rijeke Nil (Sowers, Vengosh i Weinthal, 2011). Možemo reći kako je taj izvor „mač s dvije oštrice“ zbog prevelike ovisnosti egipatskog poljoprivrednog sektora o samo jednoj rijeci.

3.2 Voda

Najveći univerzalni problem MENA regije koji je uvjetovan i dodatno kataliziran klimatskim promjenama je oskudica, a zatim i upravljanje zalihama vode. Sowers, Vengosh i Weinthal spominju dodatni problem povećanja društvene nejednakosti putem upravljanja vodenim zalihama i dopremanju i konzumaciji vode samo velikim poljoprivrednim tvrtkama i privilegiranim stanovnicima u gradu. Tako siromašniji i marginaliziraniji sloj građana mora kupovati vodu od privatnih davatelja tih usluga. (Sowers, Vengosh i Weinthal, 2011).

MENA je regija najsušne i vodom najsiromašnije područje svijeta, što onemogućava ekonomski i društveni razvoj većina država u regiji (Droogers i dr., 2012). Dostupnost i zalihe vode variraju kroz zemlje, te se prostor regije dijeli na pet hidroloških područja: zemlje Mašreka, zemlje Magreba, zemlje nilskog sliva, zemlje Arapskog poluotoka i zemlje Sahela. Tako zemlje Mašreka poput Iraka i Sirije imaju mnogo kompleksnije posljedice jer se nalaze na donjem dijelu sliva riječnog sistema Eufrata i Tigrisa, te ovise o neregularnim načinima korištenje rijeke u gornjem dijelu. Jordan i palestinski teritorij prostor su najsiromašnijih

zaliha vode, te žrtve hidropolitike dinamike moći. Libanon ima najviše izvora ukupne obnovljive zalihe vode te je najmanje sklon rizicima. Zemlje Magreba, odnosno Maroko i Tunis, uvelike ovise o količini padalina i kišnici, te manjim količinama površinskih voda. Alžir ima veliki problem s oscilacijama u primitku vode, ali i otjecanjem vode zbog učestalih poplava (Hamiche, Stambouli i Flazi, 2016). Egipat, država područja sliva rijeke Nil, uvelike ovisi o posljedicama klimatskih promjena i utjecaju projiciranih suša na tom području (Mei.edu, 2021).

Možda najbitnija podjela zemalja na ovom području je na one koje si mogu priuštiti stvaranje novih izvora vode i na one koje nisu toliko financijski moćne. Države poput Saudijske Arabije, Libije i Izraela služe se metodama desalinizacije, ponovnim korištenjem otpadnih voda i istraživanjem fosilnih podzemnih voda koje su karakteristične za područje Sahare. Ostale države u regiji dijele se na one koje su obdarene velikim resursima površinskih voda (Egipat, Libanon, Iran, Irak) i one koje se uzdaju u podzemne vode, ali imaju iznimno malo financijskog poticaja da izvuku velike količine (Jordan, Tunis, Alžir). Pojedine države su kombinacija oba tipa (Maroko i Sirija) (Sowers, Vengosh, Weinthal, 2011).

EcoMENA, Svjetska banka i *Middle East Institute* (MEI) ustvrdili su kako u regiji živi oko šest posto svjetskog stanovništva, te ima tek oko jedan posto svjetskih zaliha vode. Prema podacima Svjetske Banke iz 2018., preko 60 posto populacije živi na područjima visokog ili jako visokog vodenog stresa, te se u tim područjima odvija 70 posto poljoprivrednih aktivnosti. Isto tako, ova regija ima najnepredvidljivije i najvarijabilnije brojke zalihe vode iz godine u godinu. Tako, devijacija dostupnosti površinskih voda između godina može doseći i do 75 posto. To znači da je regija, ali i njena poljoprivreda, iznimno osjetljiva na višegodišnje suše i intenzivne periode padalina koji izazivaju poplave (World Bank, 2018). Voda je također veliki ekonomski faktor u regiji, te je prosječno uključena u 3.5 posto BDP-a. Ona može imati i dalekosežnije posljedice na BDP, što je dokazano na primjeru Irana 2002. godine kada je kontaminacija vode uzrokovala veliki broj smrti, široku zarazu, ali i enormne troškove pročišćavanja (Jemmali i Sullivan, 2014). U 2011. ukupni resursi obnovljivih voda u regiji su bili 819,8 kubičnih metara po stanovniku, da bi 2016. pali na 600 kubičnih metara po stanovniku. U usporedbi sa svijetom to je deset puta manje od prosjeka, ali i šest i pol puta manje u odnosu na sedamdeset godina ranije u toj regiji. Prema tome, možemo reći kako su sve zemlje koje analiziramo pogođene vodenim stresom, dok su zemlje na Arapskom poluotoku, te Alžir, Tunis i Libija, pogođene apsolutnom oskudicom vode.

Jemmali i Sullivan (2014) u svojoj analizi vodenog siromaštva u MENA regiji predstavljaju mnoge načine računanja količine vodenih zaliha. Ipak, indeks švedske hidrologinje Malin Falkenmark, popularno nazvan Falkenmarkovim, uz indeks vodnog siromaštva, najrašireniji je pokazatelj oskudice vode na nekom prostoru. Prema njemu, u regiji, čak tri četvrtine zemalja proživljava vodni stres i imaju zalihe manje od 1700 kubičnih metara po stanovniku. Zemlje koje su u stanju apsolutne oskudice ispod 500 kubičnih metara po stanovniku i ulaze u našu analizu su: Tunis, Alžir, Izrael, Palestina, Jordan, Libija i Saudijska Arabija. Prema indeksu ranjivosti resursa u domeni velikog i iznimno velikog stresa su apsolutno sve promatrane države u regiji (Jemmali i Sullivan, 2014). U Jordanu vlada pogotovo loše stanje jer istraživanja *Fanack Watera* pokazuju kako je dostupnost vode tek 145 kubičnih metara po stanovniku u godini, te se procjenjuje kako bi ta brojka trebala do 2025. pasti na 91 metar kubični. Sirija ima povoljniju sliku dostupnosti vode te je 2012. imala 809 metara kubičnih po stanovniku u godini, no njezini brojevi iznimno brzo padaju zbog ubrzanog rasta populacije i ovisnosti o izvorima koji se nalaze izvan granica države. U Maroku se procjenjuje kako će do 2030. količina dostupne vode pasti ispod granice od 500 kubičnih metara (Fanack.com, 2021). Egipat bi do iste godine mogao doći do brojke od 590 kubičnih metara po stanovniku u godini (Sowers, Vengosh i Weinthal, 2011).

3.3 Hrana

Ono što je usko povezano s nestašicom vode jest nestašica hrane. Količina hrane ovisi o količini i zalihama vode, ali isto tako i o klimatskim okolnostima unutar koje se uzgaja i proizvodi. Nestašicu vode i nestašicu hrane povezuje agrikulturni sektor same regije. On je njezin najvažniji sektor i predstavlja temelje ekonomije i društva u Maroku i Egiptu. Poljoprivreda je sfera ta koja je najosjetljivija na trendove gubitka zaliha vode, te time ne uspijeva proizvesti dovoljno hrane. Smanjenje i gubitak obradivih površina smanjuju ekonomsku produktivnost zemalja na minimum. Isto tako, na ovo se vežu dodatni problemi ubrzanog rasta populacije kojeg proizvodnja hrane ne može pratiti. Zemlje s deficitom zaliha vode, a time i deficitom zaliha hrane, moraju to nadomjestiti uvozom. Tako možemo vidjeti kako su sve zemlje u regiji uvoznice poljoprivrednih proizvoda poput žitarica, šećera i ulja. Prevelika ovisnost o uvoznim proizvodima može dovesti do velikog povećanja potražnje hrane (Antonelli, Laio i Tamea, 2017).

Koncept „virtualne vode“ pretpostavlja ideju da je svaku stvar moguće izmjeriti, ali i izmijeniti ekvivalentnom količinom vode. Ova konceptualna novina omogućuje zemljama da,

usprkos preprekama dopremanja vode na velike udaljenosti, trguju virtualnom vodom, odnosno dobrima za koje su potrebne velike količine vode, bez da troše svoje zalihe (Biro, 2012). Neki stručnjaci smatraju kako se ovim mehanizmom sprječavaju potencijalni sukobi, te se povećava suradnja i međunarodna kooperacija (Barnaby, 2009). Tako se uvozom hrane, u određenoj vrijednosti virtualne vode, sprječava prekomjerno iscrpljivanje već siromašnih izvora vode u pojedinim državama. MENA regija uvelike ovisi o uvozu poljoprivrednih proizvoda i ona je, iza Europe, najveći uvoznik virtualne vode na svijetu (Antonelli i Tamea, 2015).

3.4 Poljoprivredni i turistički sektor

Dva sektora država koja su uvelike pogođena klimatskim promjenama su poljoprivredni i turistički. Dezertifikacija, pojačane temperature, salinizacija tla i smanjenje količine padalina smanjuju površinu plodnog tla u većini zemalja MENA regije. Promjene padalina i devijacija klimatskih uvjeta utječu i na vrstu uroda i kultura koje rastu na tom području. Poljoprivreda je najvažnija gospodarska djelatnost u regiji. Ne samo što utječe na BDP, već je i sfera u kojoj je zaposlen velik dio stanovništva. Tako je 33 posto marokanskog, 21 posto egipatskog, 18 posto iračkog i 17 posto iranskog stanovništva zaposleno u poljoprivredi. Udio poljoprivrede u BDP-u varira, no najveće vrijednosti su u Siriji (19,5 posto), Alžiru (12,3 posto), Maroku (12,1 posto), Egiptu (11 posto) i Tunisu (10,5 posto) (Worldbank.org, 2021).

Organizacija za prehranu i poljoprivredu (FAO) smatra promatranu regiju iznimno zahtjevnom okolinom za poljoprivredu. Problem su male količine vode i obradivog tla, a ona zemlja koja je obrađena pati od degradacije nastale erozijom i neodrživim poljoprivrednim praksama. Farme su, u većini zemalja, male i izložene opasnostima s kojima se suočavaju mali zemljoposjednici. Budućnost ne izgleda dobro u jeku sve toplijih dana i sve sušnije klime. Tek pet posto zemlje u regiji je obradivo, a 40 posto zahtjeva navodnjavanje. Produktivnost zemlje je procijenjena na tek 30 do 35 posto od punog obradivog potencijala. Procjenjuje se kako degradacija tla donosi štetu od devet milijardi USD svake godine, dok samo na salinizaciju tla otpada jedna milijarda (Fao.org, 2021). Problem s vodom i navodnjavanjem nije samo u manjku resursa, već i u dugoročno neodrživom korištenju koji vodi do iscrpljivanja podzemnih vodonosnika. Neodrživost produbljuju političke odluke i loše upravljanje vodom. FAO prepoznaje dvije politike koje dominiraju regijom i tiču se poljoprivrednog sektora i njegove budućnosti. Prva je podupiranje razvoja velikih poljoprivrednih poduzeća koja ide uz modernizaciju sektora. Zbog svoje veličine, mali

zemljoposjednici nemaju istu javnu potporu i teško dobivaju zajmove od banaka što njihove farme čini siromašnima i zapostavljenima. Druga politika je mogućnost kupovine velikih površina zemlje od domaćih i stranih ulagača. Ona je provedena u Sudanu i Egiptu, a kupci su najčešće velike tvrtke iz država koje ovise o uvozu hrane i imaju potporu vlade (FAO, 2018). Tull (2020) navodi kako će zbog teških posljedica klimatskih promjena vlade morati ulagati, postavljati klimatski rizik kao središnju agendu i osnaživati otpornost sustava hrane. To uključuje prilagodbu proizvodnje hrane, poboljšanje vodene i energetske sigurnosti, makroekonomskog menadžmenta, reforme subvencioniranja hrane, reduciranje rizika u procesuiranju hrane te razvoj tehnologije navodnjavanja.

Klima utječe na dužinu i kvalitetu turističke sezone, a time i na turistički sektor. Izmjena krajolika, velike vrućine, manjak pitke vode, podizanje razine mora samo su neki od čimbenika koji mogu utjecati na turizam i dolazak gostiju iz drugih zemalja. U 2018., na područje 18 država Sjeverne Afrike i Arapskog poluotoka, došlo je oko 87 milijuna turista. Regija je te godine zaradila 77 milijardi američkih dolara, a izvještaj ističe Saudijsku Arabiju, Egipat, Jordan, Tunis i Maroko kao najbitnije u udjelu (E-unwto.org, 2021). U tercijarnom sektoru koji uključuje turizam zaposleno je 73 posto radno sposobnih u Jordanu, 72,7 posto u Saudijskoj Arabiji, 66,6 posto u Siriji i 65 posto u Libanonu. Zatim slijede Alžir, Libija, Irak, Tunis, Egipat i Iran sa preko 50 posto zaposlenih u uslužnim djelatnostima (Worldbank.org, 2021).

Turizam je u uvjetima klimatskih promjena stavljen pod veliki pritisak. Veza je nadasve eklatantna. Poželjnost pojedine lokacije uvelike ovisi o ugodnosti tamošnjih vremenskih uvjeta. Klimatske promjene će i dalje imati enorman utjecaj na globalni turizam, igrat će veliku ulogu u odabiru destinacije i time utjecati na gospodarstvo zemalja u regiji. Turizam je sektor koji je blisko vezan uz prirodni okoliš, a resursi tog okoliša mogu biti ključni za privlačenje turista (Safa i Hilmi, 2012). Svjetska turistička organizacija (UNWTO), Svjetska meteorološka organizacija (WMO) i Program UN-a za okoliš (UNEP) 2008. izdali su knjigu koja je rezultat Druge međunarodne konferencije klimatskih promjena i turizma u Davosu. Oni su prepoznali četiri glavna utjecaja i veze između klimatskih promjena i turističkog sektora. Prvi su izravni klimatski utjecaji. Oni određuju poželjnost lokacije, a čine ih sustavi grijanja, hlađenja, navodnjavanja, pravljenja snijega, opskrbe vodom i hranom, te troškovi osiguranja. Drugi su neizravni utjecaji koji se manifestiraju u dostupnosti vode, gubitku bioraznolikosti, promjeni pejzažne estetike, poljoprivrednih kultura (npr. vinski turizam), povećanje prirodnih opasnosti, erozija obala, oštećenje infrastrukture i povećanje zaraza.

Treći utjecaj mogu činiti politike smanjenja mobilnosti turizma. Naime, transport turista utječe na emisiju stakleničkih plinova što može rezultirati skupljim troškovima transporta. Zadnja skupina utjecaja odnosi se na neizravni utjecaj na društvene promjene koje se ogledaju u ekonomskom rastu i političkoj stabilnosti (UNWTO-WMO-UNEP, 2008).

U regiji bi najviše pogođene mogle biti države s razvijenim obalnim turizmom. Jedan od najvećih problema je podizanje razine mora za koju se smatra da će premašiti povećanje od 0,6 metara do 2100. Tu je još i obalna erozija, povećanje temperature mora za tri stupnja celzijusa, opasnost od velikih valova, oluja i izbjeljivanja koraljnih grebena. Podizanje razine mora bi moglo izravno utjecati na deset posto stanovništva Egipta i 15 posto poljoprivredne zemlje u delti Nila (Sowers, Vengosh i Weinthal, 2011). Povećanje temperature od jednog do četiri stupnja celzijusa moglo bi drastično utjecati na indeks turizma u cijeloj regiji. U slivu Crvenog mora, točnije Egiptu i Jordanu, nazire se veliki problem izbjeljivanja koraljnih grebena. Erozija obala i plaža najviše će utjecati na Egipat, Tunis, Maroko, Siriju, Jordan i Libanon, te posebice na mjestima gdje su plaže uske, a zgrade neposredno blizu obale (Göll, 2017). U Tunisu, 80 posto turističke infrastrukture nalazi se duž obale što ju čini jako ranjivom na spomenuti problem (Radhouane, 2013).

4. Klimatske promjene

Trenutačni *state of art* teme klimatskih promjena u MENA regiji okarakteriziran je je prepoznavanjem nekoliko ključnih problema. Kroz dosadašnja istraživanja pojavljuju se radovi o visokim temperaturama (Lelieveld i dr., 2016), (Ahmadalipour i Moradkhani, 2018), (Dogar i Sato, 2018), količini i obrascima padalina (Schilling i dr., 2012), (Terink, Immerzeel i Droogers, 2013), (Massoud i dr., 2020) ili kombinaciji više faktora (Waha i dr., 2017). Kako bi demistificirali pojam klimatskih promjena potrebno ga je definirati. Naime, klimatske promjene se odnose na promjene vremenskih uvjeta i obrazaca uvjetovane ljudskim djelovanjem na atmosferu. Kad kažemo promjene mislimo na ubrzano zagrijavanje atmosfere i povećanje prosječne temperature na cijelom planetu. IPCC priznaje ljudski utjecaj kao najveći, što potkrepljuju povećanom koncentracijom stakleničkih plinova, pozitivnim prisilnim zračenjem i uočenim zagrijavanjem. Globalno zatopljenje nastalo većinski antropogenom djelatnošću time utječe na vodene i temperaturne cikluse, kvalitetu zraka i ljudsko zdravlje (IPCC, 2013).

Unatoč našoj svjesnosti o opsegu klimatskih problema, moramo shvatiti nepouzdanost predviđanja kao realnu boljku istraživanja ove domene. Brojke u sljedećem dijelu rada

pročitane su iz literature napisane od strane priznatih matematičkih, klimatoloških i meteoroloških stručnjaka koji svoje nalaze potkrepljuju matematičkim modelima predviđanja. Trendovski i iskustveni podražaji ne moraju uvijek pokazati pravu sliku budućnosti i onoga što ona nosi. Ipak, oni su okvirni indikatori scenarija kojeg istražujemo i to ih čini najboljim referentnim podacima u ovom trenutku. Kada pričamo o diskursu klimatskih promjena i njezinim budućim posljedicama, u obzir uzimamo različite scenarije koji nam daju moguću sliku stanja pod nizom različitih mogućih uvjeta. Najpoznatiji takvi scenariji koji su prihvaćeni od strane Međuvladinog panela o klimatskim promjenama (IPCC) nazivaju se reprezentativnim koncentracijskim putevima (RCP). Tri naširoko korištena scenarija koje će uzeti u obzir u ovome radu su RCP2.6, RCP4.5 i RCP8.5. Prvi scenarij, RCP2.6 predviđa da će do kraja stoljeća porast temperature iznositi oko jedan stupanj celzijus i razina mora podići za 0,4 metra u odnosu na početak stoljeća. U drugom RCP4.5 scenariju, koji se još naziva i umjereni scenarij, govori se kako će emisije plinova doživjeti vrhunac oko 2040. i onda postupno krenuti padati. RCP8.5 scenarij je definiran kao najgori mogući ishod i on govori o nastavku rasta emisija plinova do kraja stoljeća (Costadapt.com.au, 2021).

Prema šestom izvješću IPCC-a, zadnja četiri desetljeća pokazala su se najtoplijima jedno za drugim od bilo kojeg desetljeća još od 1850. Svjetska temperatura zraka je u posljednja dva desetljeća, između 2001 i 2020., veća za 0,99 stupnja celzijusa u odnosu na razdoblje između 1850. i 1900. Gornji dijelovi oceana su topliji, a prosječna razina mora se povisila za 0.2 metra. Izvješće „upire prstom“ na čovjeka i njegovo djelovanje (Šesto izvješće Međuvladinog panela o klimatskim promjenama, 2021). Na području MENA regije klimatske promjene ubrzat će negativne posljedice na prirodu, a samim time i na ljudske živote. MENA regija će prema procjenama do kraja stoljeća doživjeti porast temperature, u različitim scenarijima, između 0,9 do 4,1 stupnjeva celzijusa. Regionalna inicijativa za procjenu utjecaja klimatskih promjena na resurse vode i socioekonomsku ranjivost arapske regije (RICCAR) procjenjuje kako će u toj regiji temperatura porasti čak i do pet stupnjeva celzijusa. Padaline će biti nestalne i rjeđe, a isparavanje češće. Najpoznatiji scenarij povećanja temperature atmosfere od dva stupnja celzijusa pretpostavlja da će 20 do 40 posto ljeta imati ekstremno visoke temperature i kako će se u Jordanu, Egiptu i Libiji urod plodova smanjiti za 30 posto (Izvješće Parlamentarne skupštine NATO-a, 2017).

Toplija atmosfera potpomognuta sve jačim globalnim zatopljenjem donijet će nove temperaturne vrijednosti u promatranu regiju. Tako će broj vrućih dana biti povećan s 15 posto na 37 do 46 posto u sredini 21. stoljeća, a broj toplih noći s 16 na 41 do 54 posto. U

najpesimističnijem RCP8.5 scenariju, noći koje su znale ići ispod nule, do polovice stoljeća bi trebale doći iznad ništice, a do kraja stoljeća i iznad četiri stupnja celzijusa. Najhladniji dani koji su bili ispod 10 stupnja celzijusa ići će do 12 stupnjeva, a najtoplije noći koje su bile ispod 30 stupnjeva celzijusa, mogle bi dostići temperature iznad 34 stupnja. Zabrinjavajući aspekt je da bi najtopliji dani do kraja stoljeća mogli dostizati vrijednosti i do 50 stupnjeva celzijusa što bi moglo direktno utjecati na zdravlje stanovništva ovog područja (Lelieveld i dr., 2016). U scenariju globalnog zatopljenja od dva stupnja celzijusa, na području Alžira, Libije i Egipta očekuje se zatopljenje od tri stupnja celzijusa. Ako bi globalni prosjek došao do scenarija povećanja od četiri stupnja celzijusa, dijelovi Alžira, Saudijske Arabije i Iraka bi iskusili povećanje temperature i do osam stupnjeva celzijusa (Waha i dr., 2017).

Obrasci padalina koji su već sada nepredvidljivi i nekonzistentni, pokazuju klimatski trend smanjivanja kiša. Oborine će se smanjiti za 10 do 20 posto u razdoblju između 2040. i 2069. u odnosu na period od 1961. do 1990. godine (Lange, 2019). I drugi stručnjaci predviđaju smanjenje padalina od 20 posto u sljedećim desetljećima na pojedinim prostorima (Jemmali i Sullivan, 2014). Jedna od glavnih posljedica smanjenja količina padalina je produženje sušnih razdoblja za većinu zemalja regije. Očekuje se smanjenje obnavljanja zaliha vodonosnika za 30 do 70 posto što će utjecati na kvantitetu i kvalitetu podzemnih voda. Uz sve to, redukcije u dostupnosti površinske i podzemne vode utjecat će na tok rijeka i rezervoare vode koji se koriste za obrađivanje tla. Nova situacija bi mogla imati veliki utjecaj na proizvodnju i opskrbu hrane i pod pritisak staviti podzemne vodonosnike i spremnike površinske vode (Lange, 2019). Postoji velika vjerojatnost kako će sjevernoafričke države poput Maroka, Alžira i Tunisa postati globalne „vruće točke“ s velikim sušama do kraja stoljeća (Waha i dr., 2017). Proudhomme (nav. u: Waha i dr., 2017) tako najavljuje da će do kraja stoljeća sušni dani biti 50 posto češći u odnosu na zadnja tri desetljeća u 20. stoljeću.

Jedna od kritičnih točki za dugu obalnu liniju MENA regije je podizanje razine mora. Globalno zatopljenje moglo bi ubrzati porast razine mora zagrijavanjem i ekspanzijom oceana, otapanjem ledenjaka i raspadanjem ledenih pokrivača na Grenlandu i Antartici (Fouda i Gerges, 1994). Isto tako, „zagrijavanje zraka može dovesti do promjene ciklusa vjetrova i oluja“ (Fouda i Gerges, 1994: 36) koji mogu utjecati na razmještaj i tok oceana kroz Gibraltarski tjesnac (Waha i dr., 2017), ali i unutar Crvenog mora (Alawad i dr., 2019) Unatoč manjem prosjeku podizanja razine mora u odnosu na svjetske brojke, određeni porast počeo se uočavati nakon 1990. U zimskim mjesecima u rasponu od 2009. do 2011. razina mora bila je veća za 10 centimetara od prosjeka tog godišnjeg doba. Medijan razine mora MENA regije

u scenariju RCP8.5 trebao bi porasti za 0.6 do jedan metar do kraja stoljeća u odnosu na početak stoljeća (Waha i dr., 2017). Neposredne posljedice porasta razine mora manifestirale bi se kroz preplavlivanje i nestanak močvara i nizinskih područja, erodiranje obala, jačanje obalnih poplava, povećanje saliniteta estuarija i ugrožavanje kvalitete i kvantitete svježe vode u vodonosnicima, velike amplitude između plima i oseka u rijekama i zaljevima, promjene u obrascima sedimentacije i smanjenje količine svjetlosti koja može doprijeti do dna vode (Fouda i Gerges, 1994). Indeks obalnog rizika uključuje klimatske varijable poput porasta razine mora, oluja i suša, društvene varijable poput broja turista, porasta populacije i otpornosti stanovništva i fizikalne poput oblika, nadmorske visine i izloženosti same obale. On pokazuje kako je na području Sredozemnog mora najugroženija južna obala koja pripada Maroku, Alžiru, Libiji, Egiptu, Palestini i Siriji (Moatti i Thiébault, 2018).

Svi navedeni scenariji bi nedvojbeno mogli prouzročiti velike poteškoće za stanovništvo ove regije. Krajnji rezultat klimatskih promjena postat će smanjenje kvalitete ljudskog zdravlja i života. Već prilično teški uvjeti kombinirani s utjecajem klimatskih promjena u MENA regiji dovode nas do pitanja sigurnosti stanovništva u tim državama. U situaciji manjka resursa podižu se izravna pitanja opstanka, preživljavanja i života pojedinaca, te izravna pitanja sukoba oko istih. Dinamika civilnog društva i vladajućeg sloja, odnosno pogled tih aktera na ovaj gorući problem, mogao bi nam otkriti specifična politička rješenja ekološke krize ove regije. Klimatske promjene tradicionalno su gledane kao globalni problem, no smatram kako je potrebno uvidjeti i analizirati političke poteze država koje su svojevrsno „prve na udaru“. Shodno tome, u posljednjem dijelu predstavljam sekuritizacijske poteze i analizu politika ekološke dimenzije Egipta i Jordana kroz prizmu klimatskih promjena.

5. Sekuritizacija klimatskih promjena u Egiptu i Jordanu

Obrazložena veza između ljudske, a samim time i nacionalne sigurnosti te klimatskih promjena izaziva i traži određenu akciju. Posredne i neposredne implikacije klimatskih promjena utječu na život ljudi u MENA regiji, no prepoznaje li se to u javnom i političkom diskursu? Mogu li se ekološka pitanja nazvati prioritetnima na dnevnom redu država ove izrazito pogođene regije? Teorijski okvir sekuritizacije omogućuje nam izravnu interpretaciju djelovanja kao izgovorenu riječ koju automatski gledamo kao „djelo“. Retoričko djelovanje pojedinih aktera i analiza istih poslužit će nam kao središnja točka u komparativnoj analizi „klimatske sigurnosti“ Egipta i Jordana. Slučajevi ove unutarregionalne studije prikazat će nam političke odgovore na gorući problem koji je u realističkom gledištu tradicionalno

zapostavljen. Unutarregionalna studija korisna je za ovaj rad jer je u tom tipu studije „analitički fokus na jedinicama analize unutar pojedinih regija“ (Zgurić, 2020: 170). Isto tako, odabir ovih država će nam prikazati sličnosti i razlike diskursa sigurnosti od klimatskih promjena u državama s različitim oblicima vladavina. Analizom nacionalnih dokumenata uvidjet ćemo način na koji političke elite gledaju na problem klimatskih promjena, a njihove sekuritizacijske poteze prepoznat ćemo u obliku pozivanja na trenutno djelovanje, postavljanja izvanrednih mjera i korištenja izvanrednih sredstava u borbi za resurse koji postaju sve oskudniji zbog klimatskih promjena i protiv klimatskih promjena općenito. U obzir ću uzeti i javne istupe vrhovnih političara u obje države, egipatskog predsjednika i jordanskog kralja. Izuzetno važno nam je i civilno društvo koje može poprimiti ulogu publike, ali i sekuritizatora. U analizu uvrštavam i pregled situacija ili politika koje bi značile prestanak normalnog političkog dijaloga u državi i početak izvanrednih mjera.

5.1 Egipat

Egipat se prostire na sjeveroistočnom uglu afričkog kontinenta i na području između Sjeverne Afrike i Bliskog istoka. Ističe se svojom veličinom, brojnošću stanovnika i položajem. Nedaće, prijetnje i opasnosti koje ugrožavaju egipatsko stanovništvo mogle bi imati izravne posljedice na regionalnoj, ali i svjetskoj razini. Ono što povećava ranjivost Egipta u klimatskom smislu je ubrzani rast već velikog broja stanovnika s kojim proporcionalno raste i potražnja zaliha vode. Također, postoji veliki problem ovisnosti količine vode o rijeci Nil (Worldbank.org, 2021). U 2015. potrošnja zaliha vode po glavi stanovnika bila je alarmantnih 650 metara kubičnih. Čak 98 posto zaliha vode dolazi iz izvora koji nisu unutar egipatskog teritorija, a 93 posto tih zaliha dolazi od rijeke Nil (Fanack.com, 2021). Neravnomjerna gustoća naseljenosti je karakteristična za Egipat u kojem je naseljeno tek 7,7 posto teritorija, dok je ostatak države pustinjsko prostranstvo (Unicef.org, 2021). Većina stanovništva, ali i bitnih gospodarskih djelatnosti, smješteno je u delti Nila koja se nazire kao prostor izuzetno ranjiv na podizanje razine mora (Adaptation-undp.org, 2021). Egipatsko Ministarstvo zaliha vode i navodnjavanja kazalo je kako je godišnji porast razine mora do 1993. bio 1,8 milimetara. Do 2012. more je svake godine raslo 2,1 milimetar, a od te godine nadalje 3,2 milimetra godišnje (Apnews.com, 2021).

Suvremeni politički kontekst Egipta obilježen je Arapskim proljećem i valom nemira na području MENA regije. U narodnom puču svrgnut je predsjednik Muhammad Hosni Mobarak čija je vladavina bila okarakterizirana povredama ljudskih prava, korupcijom, nejednakosti u

društvu i velikom stopom nezaposlenosti. Izbori za egipatski parlament na prijelazu 2011. i 2012. proglašeni su prvim slobodnim i poštenim još od 1952. godine. Na tim izborima pobijedila je Stranka slobode i pravde (*Freedom and Justice Party*) koju je oformio sunitski muslimanski pokret Muslimansko bratstvo. Njezin kandidat Muhamed Mursi, pola godine kasnije, pobijedio je i na predsjedničkim izborima. Nakon što je htio promijeniti Ustav, egipatski narod ponovno je zahtijevao promjenu. Tako na vlast dolazi dotadašnji zapovjednik egipatske vojske Abdel Fatah al-Sisi. Danas, Egipat je polupredsjednička republika. Iako predsjednik ima širok opseg ovlasti, postoje političke i sustavne sprege njegove volje. U sferi prioriteta nacionalne sigurnosti i sekuritizacije određenih problema potrebno je uvidjeti dopuštene mogućnosti pojedine grane vlasti u scenariju izvanredne situacije. Diskurs nacionalne sigurnosti povezuje se i s vojskom koja nerijetko intervenira i u izvanrednim situacijama, stoga je potrebno prikazati ovlasti nad istom. Egipatski ustav iz 2014. propisuje kako se predsjednik mora posavjetovati s Vijećem nacionalne obrane u slučaju objavljivanja rata i slanja vojske van granica države. Također, on može proglasiti izvanredno stanje samo uz konzultacije s Kabinetom i uz pristanak Predstavničkog doma (Egipatski ustav, 2014). Očito je kako su potezi sekuritizacije u Egiptu rezultat određenog političkog dogovora. Samim time, pretpostavljam kako će i retorika egipatskih državnika po tom pitanju biti umjerena, ali i nespojiva sa sekuritizacijskom prirodom suverena koji u tim trenucima uzima sve „u svoje ruke“. Ovdje mislim na poziciju suverena koji svojim širokim ovlastima može postavljati izvanredne mjere, a time i mobilizirati vojsku koja mu je podređena.

Cjelokupna politička slika upotpunjuje se vanjskom politikom Egipta koja također utječe na reakciju vladajućih na klimatske promjene. *Middle East Institute* (MEI) tvrdi da je Egipat jedina država MENA regije koja je prošle godine, u jeku pandemije virusa COVID-19, doživjela ekonomski rast (Mei.edu, 2021). Taj rast očekuje se i u budućnosti, no ono što bi ga moglo spriječiti je specifičnost napetosti između ekonomskog rasta i ekološke održivosti. Ekonomija Egipta uvelike ovisi o fosilnim gorivima i prirodnom plinu koji su dodatni katalizatori ekoloških problema. Proizvodnja ugljikovodika činila je 13,6 posto ukupnog bruto društvenog proizvoda u 2018. Vlada potiče međunarodne naftne kompanije da sudjeluju u njihovom sektoru nafte i naftnih proizvoda, što je rezultiralo otvaranju više od pedeset takvih tvrtki na egipatskom teritoriju (Trade.gov, 2021). Specifičnost shizofrenog položaja Egipta kao države u razvoju koja želi postati regionalni lider mogla bi negativno utjecati na žrtvovanje ekonomskog profita u korist „zelene budućnosti“.

Vanjskopolitički čimbenik koji je usko vezan uz promjenjivost prirodnih i ekoloških procesa je izravna borba za resurse. Etiopija, istočnoafrička država u kojoj izvire jedan od pritoka rijeke Nil, gradi Veliku etiopsku renesansnu branu (*Grand Ethiopian Renaissance Dam*). Glavni cilj brane je smanjenje akutnog nedostatka električne energije, oživljavanje etiopskog izvoza iste i preuzimanje kontrole nad zalihama vode koje izvire na etiopskom teritoriju. Punjenje hidroelektrane započelo je u srpnju 2020., a voda se uzima iz Nila, što potiče ogroman spor između Etiopije, Sudana i Egipta. Gradnje brane je započela 2011., a Egipat se odmah usprotivio projektu jer bi njegova izgradnja mogla smanjiti vodene zalihe Egipta za 20 do 30 posto (Iar-gwu.org, 2021). Politički konflikt je u tijeku, rješenje se ne nazire, a krivnja se prebacuje međusobno. Ovaj spor privukao je i „velike igrače“ međunarodnih odnosa. Trumpova administracija zbog brane je ukinula pomoć Etiopiji, dok Bidenova administracija potiče suradnju sukobljenih strana te želi ući u ulogu medijatora (Globalconstructionreview.com, 2021). Kina i Etiopija nastavljaju svoje dobre odnose koje su potvrdili sporazumom o sigurnom ulaganju u projekte u Etiopiji i stvaranjem snažnog partnerstva (Al-monitor.com, 2021).

Egipat je 1992. ušao u Okvirnu konvenciju o klimatskim promjenama Ujedinjenih naroda (UNFCCC) i ratificirao Kyoto protokol 2005. godine. Ipak, on i dalje nema zakon koji je specifično vezan za klimatske promjene. Nacionalni program za okolišnu akciju (NEAP) iz 1992. godine je legislativna podloga politika zaštite okoliša. Zakon o zaštiti okoliša je donesen 1994., a amandmanom su uređene pozicija i ovlasti Ministarstva okoliša i Egipatske agencije za zaštitu okoliša. Svjetska banka u svojem izvješću iz 2005., uz program iz 1992., kao najbitnije javne politike izdvaja direktive Ministarstva okoliša iz 1998., ažuriranje NEAP-a 2002. i izjavu tadašnjeg predsjednika Mubaraka iz iste godine. Rezultati NEAP-a pokazali su snažan naglasak na ulaganje i institucionalno jačanje, ali i zanemarivanje implementacije politika koje su vezane za određivanje cijene vode i energije i razvoj tržišno utemeljenih instrumenata za poštivanje zaštite okoliša. Politike koje su bile uspješne su smanjenje olova u benzinu, uspostavljanje sustava povratka troškova na čvrsti otpad u Kairu i Aleksandriji te uspostavljanje licenciranih tvrtki za zbrinjavanje čvrstog otpada. Direktive novog ministra okoliša iz 1998. prema Svjetskoj banci predstavljale su dobar početak za uspostavljanje sustava okolišnog upravljanja. One su pozivale na suradnju svih dijelova društva na državnoj razini, kooperaciju na bilateralnoj, regionalnoj i svjetskoj razini, implementaciju zakona iz 1994., zaštitu bioraznolikosti, povećanje institucionalnog kapaciteta EEAA, podršku održivog upravljanja okolišem i operacionalizaciju tržišno utemeljenih instrumenata u polju zaštite

okoliša. Tadašnji premijer i ministar okoliša smatrali su kako je za uspješnu budućnost Egipta potrebno povezati održivi razvoj sa zaštitom okoliša. Sva uključena ministarstva su podržala novi participativni, konzultacijski, rodno inkluzivni, holistički modalitet planiranja za povoljnu sliku okoliša. Aktualiziranje NEAP-a 2002. sa sobom donijelo je agendu za sljedećih petnaest godina. Svjetska banka prepoznaje taj obnovljeni dokument impresivnim u dijagnostičkom smislu i dobrim u kvalitativnoj analizi, no s nedostacima u kvantitativnoj analizi pomoću koje bi se postavili prioriteta djelovanja. Odbor EEAA izjavio je kako je integracija ekološke dimenzije u svim nacionalnim politikama, planovima i programima strateški ekološki cilj. Predsjednik Mubarak 2002. godine sazvaio je ministarski sastanak najviše razine kako bi zajedno s premijerom, jedanaest ministara i četiri guvernera prodiskutirao egipatsku nacionalnu ekološku strategiju za narednih dvadeset godina. Predsjednik je izjavio kako „okoliš nije posao koji je luksuzan, ali znači zaštitu prirodnih resursa naše generacije i generacija koje tek dolaze“ (Worldbank.org, 2021). Predsjednikova izjava i direktive nedvosmisleno su dotaknule održivi razvoj i potrebu za integracijom okolišne dimenzije u politike, projekte i programe razvoja (Svjetska banka, 2005). Godine 2008. Ministarstvo okoliša i EEAA izdaju brošuru programa za upravljanje rizicima klimatskih promjena u kojima su glavni koncepti prilagodba i ublažavanje potencijalnih ugroza (Eeaa.gov.eg, 2021).

Egipatska nacionalna strategija za prilagodbu na klimatske promjene i smanjenje šteta od katastrofa iz 2011. izdana je s ciljem veće fleksibilnosti egipatske zajednice uslijed moguće štete uvjetovane klimatskim promjenama. U dokumentu se prepoznaje važnost organizacija civilnog društva, ali i regionalnih i globalnih inicijativa poput projekta adaptacije delte Nila na klimatske promjene koju je vodilo Ministarstvo zaliha vode i navodnjavanja u suradnji s Programom Ujedinjenih naroda za razvoj i Fondom za globalni okoliš (Egipatska nacionalna strategija za prilagodbu na klimatske promjene i smanjenje rizika od katastrofa, 2011). Uz to, u razdoblju između 2008. i 2013. pojavio se niz zajedničkih programa koji su bili vezani za smanjenje štete i troškova klimatskih promjena. U spomenute programe uloženo je preko 14 milijuna američkih dolara, a bavili su se pitanjima poljoprivrede, ublaženje štete i adaptacije na klimatske promjene te očuvanja ekološkog i kulturalnog bogatstva (Mdgfund.org, 2021). EEAA je 2016. izdala egipatsku poziciju prema pregovorima o klimatskim promjenama u odnosu na afričku i arapsku grupu zemalja. Najupečatljivija izjava nalazi se na samom početku dokumenta u kojem se govori kako je prilagodba na negativne utjecaje klimatskih promjena esencijalna. Ipak, naglašava se uloga razvijenih država koje moraju preuzeti glavnu

ulogu u pokrivanju troškova negativnih utjecaja (Eeaa.gov.eg, 2021). Nacionalna strategija održivog razvoja *Egypt Vision 2030* koja je objavljena 2016. utjelovljuje neke od ciljeva koje Egipat nastoji ostvariti u bliskoj budućnosti. Glavni fokus države, prema tom dokumentu, je održivi razvoj koji se zasniva na ekonomskoj, društvenoj i okolišnoj dimenziji. U okolišnu dimenziju spada racionalno korištenje resursa kako bi se održalo pravo budućih generacija na sigurniju i učinkovitiju budućnost. Ključni indikatori učinka uglavnom se vežu za količine i upravljanje zalihama vode. Tako je jedan od ciljeva omogućavanje svakom stanovniku barem 950 kubičnih metara vode na godinu do 2030. U dokumentu je navedeno i trinaest programa koji bi se trebali provesti do iste godine. Posebno zanimljiv prijedlog je „uspostavljanje tijela koje je iznad Vlade i koje bi nadgledalo implementaciju politika i programa i promatralo uspješnost rezultata koji će biti smjernica za daljnje korake“ (Sustainable Development Strategy: Egypt Vision 2030, 2016: 36).

Poljoprivredni sektor u Egiptu strepi od klimatskih promjena zbog manjka vode i podizanja razine mora na delti Nila što čini vodu slanom i neiskoristivom (Sustainable Development Strategy: Egypt Vision 2030, 2016, nav. u: Kassim, Mahmoud, Kurdi, Breisinger, 2018). U ožujku 2021., predsjednik Egipta izdao je direktivu za *New Delta* projekt. Kroz njega bi se modernizirala poljoprivreda, njezina infrastruktura, otvorila nova radna mjesta i kompenzirao gubitak obradive zemlje. Prostor bi trebao biti obrađen strateški, kulturama pšenice, kukuruza i povrća. Projekt je veliki korak naprijed u domeni sigurnosti hrane, a trebao bi biti dovršen u roku dvije godine (Egypttoday.com, 2021). Ono što kreatori politika u turističkoj sferi smatraju najvećom prijetnjom je podizanje razine mora i štete koje bi se mogle stvoriti na objektima uz obalu (Shaaban i Ramzy, 2010). Ministarstvo turizma je 2018. izdalo „Program reforme turizma“ koji je uvelike povezan s vizijom održive ekonomije i budućnosti (Egipatski program reforme turizma, 2018).

Sekuritizacijski akter koji nas posebno zanima je predsjednik Egipta. Tradicionalno jaka uloga ove pozicije u egipatskom političkom životu može imati enorman utjecaj na sekuritizacijski proces obznanjivanja problema stanovnicima Egipta koji u našem teorijskom okviru imaju ulogu publike. Sadašnji egipatski predsjednik Sisi u više istupa je istaknuo važnost klimatskih promjena. Prvi puta je to učinio na klimatskom summitu G7 u kolovozu 2019. kada je rekao kako su problemi okoliša „svakodnevni problem u državi“ i utječu na „sve aspekte života“ (Presidency.eg, 2021). U nastavku svojeg govora opisuje klimatske promjene kao jedan od najozbiljnijih problema koji nam prijete izravno, ali i kako je Afrika najviše pogođen kontinent unatoč svojem malom udjelu zagađenja. Prvom točkom govora

istaknuo je princip podijeljene odgovornosti, ali s različitim bremenom koji balansira pokušaj smanjenja zagađenja i prilagodbu na posljedice klimatskih promjena te poštuje državne mjere. Druga glavna točka je poziv na osnivanje fonda, odnosno pomoći državama u razvoju kako bi se uspješno suočile s ovim problemom (Presidency.eg, 2021). Na UN summitu za bioraznolikost u rujnu 2020., Sisi je suradnju i koordinirano djelovanje po pitanju bioraznolikosti i gubitka prirodnih resursa nazvao imperativom. Opet je naglasio razliku između razvijenih država i onih u razvoju. Metafora o iskušenju našeg odnosa s prirodom i potrebitosti ubrzanja djelovanja po pitanju bioraznolikosti i održivog razvoja pridonijelo je dramatičnosti njegova nastupa. Nazvao je ulogu države, vlade, civilnog društva i privatnog sektora iznimno važnom i kazao kako mogućnosti participacije država u razvoju ovisi o pomoći u financiranju i tehnološkom prijenosu koji je baziran na principu zajedničkih, ali različitih odgovornosti. Kazao je kako je Egipat uspostavio učinkovit sustav za očuvanje prirodnog okoliša, s naglaskom na rijeku Nil koju je nazvao „žilom kucavicom“ cijele civilizacije.

Sisi je sudjelovao i u video sastanku u travnju 2021. pod pokroviteljstvom Afričke razvojne banke (AFDB) u suradnji s Globalnim centrom za prilagodbu. Glasnogovornik egipatskog predsjedništva konstatirao je da je sastanak odlična prilika za identificiranje prilika i izazova podrške afričkim zemljama u implementiranju agende klimatskih promjena, posebice u jeku pandemije virusa COVID-19. Sisi na ovom sastanku izjavljuje kako su klimatske promjene jedan od egzistencijalnih izazova koji prkose afričkom kontinentu i neprestano nanose velike gubitke koji su rezultati teških klimatskih događanja. Naglasio je problem siromaštva zaliha vode koji ugrožava budućnost i sigurnost ljudi na tom području. Opet spominje financijsku pomoć razvijenih zemalja koja bi trebala iznositi 50 posto kako bi se države u razvoju uspješno nosile s prilagodbom na klimatski izazov. U kontekstu unutarnje politike spomenuo je razvijanje nacionalne strategije za prilagodbu na klimatske promjene. Regionalno, osvrnuo se na Afričku inicijativu prilagodbe koja je na snazi u Egiptu još od 2015. i osigurava kratkoročnu, srednjoročnu i dugoročnu prilagodbu na posljedice klimatskih promjena. Na međunarodnoj razini, istaknuo je radnu skupinu Klimatskog saveza za prilagodbu, suradnju s Velikom Britanijom i podršku Pariškom sporazumu i obvezama razvijenih država. Završio je svoj govor željom i ponudom Egipta da ugosti dvadeset i sedmu konferenciju stranaka UNFCCC-a i da pomakne klimatske promjene na vrh međunarodne agende klimatskih promjena (Presidency.eg, 2021).

Utjecaj civilnog društva bespredmetno postaje važna sastavnica suvremene političke slike. Isto tako, borba protiv klimatskih promjena pronašla je svoje utočište u agendama mnogih organizacija civilnog društva u svijetu. One se pak postavljaju u antagonistički položaj naspram Vladi koje žrtvuju budućnost za profit. Civilno društvo, u smislu sekuritizacije poprima, ulogu publike te prihvaća ili odbacuje odluke i izjave s političkog vrha. Nastavno na to, civilno društvo može imati i ulogu sekuritizatora koji pitanje može postaviti kao sigurnosno. Ipak, u zemljama u razvoju, posebice u arapskome svijetu, civilno društvo i njezini kanali utjecaja mogu se nazvati krnjima s malo mogućnosti. Problem na primjeru Egipta prepoznala je i nevladina organizacija *Freedom House*. Pravo na udruživanje, prema Ustavu, ne bi smjelo biti zabranjeno. Unatoč tome, zakon iz 2013. koji je obnovljen 2017. dozvoljava Ministarstvu unutarnjih poslova da s dopuštenjem suda odgađa proteste. Svako neprijavljeno javno okupljanje od deset ljudi na više može se rastjerati silom, a pod zakonom iz 2013. uhićeno je na tisuće ljudi od kojih su neki kažnjeni i smrtnom kaznom. Mnoge nevladine organizacije morale su prestati s radom, dok su članovi tih organizacija uhićivani, uvedeni u dugotrajne sudske postupke i imali zabranu putovanja (Freedomhouse.org, 2021).

U nacionalnoj strategiji za prilagodbu na klimatske promjene i smanjenje šteta od katastrofa cijelo poglavlje je posvećeno ulozi civilnog društva i participaciji zajednice. U njemu se ističe važnost malih intervencija korisnika, odnosno građana koji administrativno i organizacijski mogu pomoći u procesu prilagodbe na klimatske promjene. Isto tako, skupine civilnog društva mogu podići svijest o problemu kroz svoje djelovanje te prenošenje informacija i ideja najvećem broju građana. Tvorci dokumenta pretpostavljaju suradnju države i civilnog društva u implementaciji nacionalne strategije protiv klimatskih promjena i gradnji kapaciteta kako bi to bilo moguće. Ako klimatske promjene počnu naprezati mogućnosti i kapacitete države, takav sveobuhvatan program postat će državna nužnost. Marginalizirani i ranjivi moraju sudjelovati u fazama planiranja, odlučivanja i implementacije, a lokalni stanovnici s različitih područja svojim znanjem i iskustvom s posljedicama klimatskih promjena poučiti građane kako se nositi s njima, podići svijest i razviti svoje programe s vladinim agencijama. Svaki segment civilnog društva bi trebao imati svoju ulogu pod nadzorom države koja bi nadgledala i evaluirala rad te učinak. Osim civilnog društva, glas javnosti sadržan je u anketama provedenim na građanima. U istraživanju Brechina i Bhandarija (2011) ispitan je stav stanovništva u 25 država o klimatskim promjenama, među kojima je i Egipat. Na globalno zatopljenje kao ozbiljan ili veoma ozbiljan problem gleda 77 posto ispitanih. Za zaštitu

okoliša, čak i ako uspori rast i žrtvuje radna mjesta, je tek 53 posto egipatskih ispitanika. Samo 18 posto ih je voljno platiti više za borbu protiv klimatskih promjena.

EEAA je uspostavila suradnju s organizacijama civilnog društva pomoću Općeg odjela za nevladine udruge. Odjel je započeo s radom 2002., a promovira i povećava učinkovitost partnerstva između Vlade i civilnog društva. Misija tog projekta je financijska, tehnička, institucionalna i stručna podrška lokalnim zajednicama u poslovima vezanim za održivi okoliš (Eeaa.gov.eg , 2021). *Habi* centar za ekološka prava jedan je od primjera organizacije koja surađuje s Egipatskom ekološkom agencijom. Njezina agenda vrti se oko pravednog pristupa građana prirodnim resursima, poticanja participacije u ekološkim politikama i održivog upravljanja resursima. Strategija im je iznijeti alternativne politike, sudjelovati u odlučivanju, utvrđivati svoju ulogu u obrani, mobilizaciji i zastupanju te podržavati civilno društvo i građane da aktiviraju ekološka prava i suoče se s kršenjima istih (Media.business-humanrights.org, 2021). SEKEM inicijativa organizacija je koja prednjači u polju održivog razvoja. Osnovana 1977. vizijom dr. Ibrahima Abouleisha o razvoju individualca, društva i okoliša holističkim pristupom koji spaja ekološku, ekonomsku, društvenu i kulturalnu sferu. SEKEM je postala kišobranska organizacija nekoliko agroindustrijskih tvrtki i nevladinih udruga. Nakon četrdeset godina priznatog djelovanja u sferi unaprjeđenja ljudskog života na ekološkim temeljima i smrti osnivača, SEKEM izdaje dokument *SEKEM Vision and Mission 2057* u kojem razlažu svoje ciljeve i planove za idućih četrdeset godina. Ekološka predviđanja za 2050. vrte se oko ubrzanog rasta populacije s kojom potražnja za resursima proporcionalno raste. Uz procjenu da će u Egiptu tada imati oko 150 milijuna stanovnika, organizacija tvrdi da će svaki stanovnik imati tek 400 metara kubičnih vode na godinu te da će bez učinkovitih barijera, zbog međugodišnjeg varijabiliteta toka rijeke Nil, mnoga mjesta biti poplavljena. Smatraju kako će klimatske promjene donijeti promjene u ekonomskom, društvenom, kulturalnom i ekološkom dijelu života. Pozivaju da se svi prirodni resursi koriste na održiv način, a dokument spaja viziju, misiju i cilj organizacije za sfere života koje smatraju bitnima. Tako se u ekološkoj sferi spominje održivi razvoj u poljoprivredi, samoodrživom upravljanju zalihama vode, održivom energetsom konceptu, bioraznolikosti, smanjenju negativnih posljedica klimatskih promjena i zbrinjavanju otpada. Program *Small Grants* Programa Ujedinjenih naroda za razvoj i Fonda za globalni okoliš 1992. usmjerilo je financijsku pomoć nevladinim organizacijama u implementiranju projekata vezanih za klimatske promjene. To je uvelike doprinijelo podizanju svijesti i stručnom osposobljavanju kadra nevladinih organizacija. Centar za okoliš i razvoj za arapsku regiju i Europu (CEDAR) osnovan je 1992.

godine kao međuvladina organizacija koja ima diplomatski status. Ono što je potaknulo njezino stvaranje je konvencija koju je usvojilo Vijeće arapskih ministara za okoliš 1991., ali i inicijativa Egipta, UNDP-a i Arapskog fonda za ekonomski i društveni razvoj (AFESD). Rad centra zasniva se na ideji ljudskog razvoja i institucionalnog poboljšanja kroz princip razvoja kroz brigu za okoliš (Un-spider.org, 2021). Integrirano društvo za skrb iz Kaira nevladina je organizacija koja je usmjerena na razvoj i obrazovanje djece i tinejdžera. Projekt „Zeleni kutak“ koji je uspostavljen zajedno s Ministarstvom za okoliš i EEAA smatra se jednim od najbitnijih u podizanju svijesti i obrazovanju mladih ljudi po pitanju okoliša i globalnog zatopljenja. S ciljem dizanja svijesti onih najmlađih, uz projekt, izdana je knjižica i slikovnica *Mother Earth & Our Children's Future* (Eeaa.gov.eg, 2021).

Sekuritizacijski proces je upotpunjen tek kada rješenja za suočavanje s prijetnjom izlaze iz domene politike. Na taj način ona postaje prioritet kojeg je potrebno najprije riješiti, a legitimna sredstva postaju objavljivanje rata ili posezanje za izvanrednim mjerama. Posljedično, sekuritizacijska logika prijatelj-neprijatelj vodi do upotrebe sile protiv detektiranog neprijatelja. Unutar ekološkog diskursa identifikacija neprijatelja može biti nadasve teška i zamagljena nevidljivošću prijetnje. Isto tako, specifičnost geografske okoline MENA regije i njezinog siromaštva prirodnih resursa, tjera države u međusobni spor. Tako „neprijatelj“ ne postaju klimatske promjene, već države kojima je potreban isti prirodni resurs kojeg ima sve manje zbog sve težih prirodnih uvjeta pogoršanih klimatskim promjenama. U takvoj postavci klimatske promjene postaju „pojačivač rizika“ ili jedan od čimbenika koji utječe na društvenu i političku nestabilnost. Velika točka prijepora u egipatskoj vanjskoj politici je već spomenuta etiopska brana kojom Etiopija uzima veći dio zaliha vode Egiptu, ali i Sudanu. Još 1980. egipatski predsjednik Anwar el-Sadat kazao je da će Egipat morati upotrijebiti silu ako Etiopija proba blokirati egipatsko pravo na vodu iz Nila (Ibetimes.co.uk, 2021). Situacija se aktualizirala 2010. godine kada je gradnja Velike etiopske renesansne brane bila tek u povojima. Egipat je razmišljao o napadu na taj kompleks uz pomoć Sudana. U elektroničkoj pošti koja je procurila u javnost, tadašnji predsjednik Mubarak izjavljuje kako diskutira o vojnoj suradnji sa Sudanom te da će, ako dođe do krize, poslati vojni zrakoplov da bombardira branu ili poslati specijalne postrojbe da je blokiraju, odnosno sabotiraju (Businessinsider.com, 2021). Jačanje tenzija je ponovno započelo punjenjem brane u srpnju 2020. Uoči tog srpnja, Egipatsko Vijeće nacionalne sigurnosti je optužilo etiopske čelnike da „kupuju vrijeme“ te odugovlače kako bi započeli proces punjenja bez konkretnog dogovora. Dok je etiopski premijer Abiy Ahmed u prvi plan htio postaviti diplomatsku interakciju,

general Etiopske nacionalne obrambene snage Birhanu Jula Gelalcha osudio je prijeteći ton i iskrivljeni narativ Kaira (Apnews.com, 2021). Predsjednik Sisi u svojoj izjavi, u travnju 2021., poziva na suradnju i dogovor, no upozorava „etiopsku braću“ da su sve opcije otvorene ako diraju egipatsku vodu i najavljuje nezamislivu nestabilnost u regiji ako će brana utjecati na zalihe vode (Reuters.com, 2021).

5.2 Jordan

Smješten na jugozapadu Azije i na sjeveru Arapskog poluotoka, Jordan je relativno mala država s nešto više od deset milijuna stanovnika. Na njegovom teritoriju naziru se tri fiziografske cjeline: pustinja koja čini četiri petine površine cijele zemlje, uzvisine istočno od rijeke Jordan i Dolina Jordana koja je svojevrsna žitnica i poljoprivredno područje. Rijeka Jordan ulijeva se u Mrtvo more koje se nalazi između Izraela i Jordana. Ipak, rijeka Jordan počinje gubiti vodu zbog političke borbe za resurse više zemalja na ovom području. Kao posljedica tog procesa nazire se godišnje opadanje razine Mrtvog mora za jedan metar. Situacija se dodatno komplicira sve višim temperaturama na godišnjoj razini. Samim time, najveći ekološki problem cijele države su zalihe vode. Jordan je jedna od vodom najsiromašnijih država na svijetu sa samo 145 metara kubičnih vode po stanovniku na godinu. Procjenjuje se kako bi do 2025. ta brojka mogla pasti na 91 metar kubični. Ministarstvo vode i navodnjavanja 2013. izjavilo je kako je godišnja dostupnost vode u Jordanu oko 892 milijuna kubičnih metara, dok čak 51 posto tih zaliha dolazi u obliku obnovljive podzemne vode (Fanack.com, 2021). Uz karakterističan problem ubrzanog rasta stanovništva i sve veće potražnje vode, ministar vode Raed Abu al-Saud očekuje kako će podzemni vodonosnici služiti svrsi sljedećih pedeset godina. Također, smatra da je kriza vodenih zaliha stvarna jer trenutno svako kućanstvo u Jordanu dobije vodu tek 12 do 24 sata tjedno. Aktualni i kontinuirani dolazak sirijskih imigranata na područje Jordana stavlja još veći pritisak na zalihe vode u zemlji. UNHCR procjenjuje kako je u Jordan od 2013. došlo 1 330 000 registriranih i neregistriranih imigranata.

Klimatske promjene jaki su katalizator negativnih posljedica za ovu bliskoistočnu državu. Shodno tome, Drugim jordanskim nacionalnim izvještajem o klimatskim promjenama 2009. obuhvaćen je problem sve većih temperatura i manjih količina padalina. U podacima s devetnaest meteoroloških stanica diljem Jordana, u razdoblju od 1961. do 2005., otkriveno je par trendova. U određenim područjima, minimalna temperatura povećala se od 0,4 do 2,8 stupnja celzijusa, dok je najveća narasla između 0,3 i 1,8 stupnja celzijusa. Čak trinaest

stanica pokazalo je smanjenje godišnjih padalina u iznosu od pet do dvadeset posto, dok je ostalih šest pokazalo porast od pet do deset posto. Broj kišnih dana se smanjio za tri do deset posto, vlažnost se u većini stanica pokazala sve manjom, a evaporacija sve većom. U priopćenju posebna pozornost je posvećena poljoprivrednom sektoru te njegovoj prilagodbi i ublažavanju negativnih posljedica koje klimatske promjene imaju na njega. Ekspanzija urbanih sredina u prostore s većom količinom padalina istisnula je poljoprivredu u polusušna i sušna područja. Napetost između potražnje vode za potrebe domaćinstva i poljoprivrednog sektora tjera vladajuće strukture na mučan balans u upravljanju zalihama. Tako se korištenje vode u poljoprivrednom sektoru u odnosu na 2008. godinu smanjilo za dva posto te je 2015. doseglo 64 posto ukupnih zaliha. S druge strane, za domaću namjenu 2015. godine, koristilo se 32 posto zaliha vode što je tri posto više u odnosu na sedam godina ranije (Al-Dala`een, 2017).

Političke poluge moći i politička konstelacija kraljevine Jordan sadržana je u Ustavu države iz 1952. I dalje relevantan i aktualan, uz nekoliko amandmana, jasno naznačuje proširene ovlasti i mogućnosti pozicije kralja. On je lišen bilo kakve odgovornosti, može ratificirati i objavljivati zakone te, ako je potrebno, donijeti propise potrebne za implementaciju istih. Kralj je vrhovni zapovjednik kopnenih, morskih i zračnih snaga, objavljuje rat, zaključuje mir te ratificira ugovore i sporazume. Sekuritizacijski moment obrane kraljevstva i izvanrednog stanja utjelovljen je u članku koji govori o uspostavljanju Obrambenog zakona. On bi, u takvom slučaju, došao na snagu kraljevskim dekretom koji bi se izdao na temelju odluke Vijeće ministara. Ono se sastoji od premijera postavljenog od strane kralja te odgovarajućih ministara. U slučaju Jordana kralj utjelovljuje suverena koji sekuritizira i označuje prijetnju spram nacionalne sigurnosti. Priroda sekuritizacije upravo pretpostavlja ovakvu političku arhitekturu. Shodno tome, smatram kako će Jordan mnogo lakše prepoznati i postaviti ekološku prijetnju kao egzistencijalnu i prioritetnu. Naravno, ovdje je riječ samo o hipotezi, ne želim implicirati kako je sekuritizacija strogo diktatorski sklona perspektiva.

Jordan je također bio pogođen „valom“ Arapskog proljeća početkom drugog desetljeća 21. stoljeća. Muslimansko bratstvo, lijeve stranke i sindikati željeli su smjenu tadašnjeg premijera Samira Rifaia zbog ekonomske situacije u zemlji. Izuzetno visoke cijene hrane i benzina, korupcija, inflacija i visoka stopa nezaposlenosti bili su samo neki od uzroka nezadovoljstva u državi. Nemiri su smireni nakon što je kralj reformirao trećinu jordanskog ustava, smijenio tri premijera u osamnaest mjeseci i obećao put prema demokratizaciji. Unatoč toj nestabilnosti, kralj Abdullah II je i dalje zadržao svoju moć, a njome i ulogu sekuritizatora.

Ipak, ono što je u političkom smislu mnogo važnije za ekološki aspekt Jordana je njegova vanjska politika i bitka za resurs vode s ostalim državama u susjedstvu. Glavne uloge u ovoj borbi imaju Jordan, Izrael i Sirija, a ono za što se bore su zalihe vode iz rijeke Jordan i njezinih pritoka.

Kraljevstvo Jordan, kao i Egipat, 1992. potpisalo je u Okvirnu konvenciju o klimatskim promjenama, dok je Kyoto protokol ratificiralo 2003. Jordansko Ministarstvo okoliša svoj rad je temeljilo na Zakonu o zaštiti okoliša iz 2006. godine. Iako su u njemu dotaknute teme propadanja okoliša, u tom trenutku klimatske promjene nisu spomenute nijednom (Zakon o zaštiti okoliša, 2006). Prije Drugog jordanskog nacionalnog priopćenja 2009. klimatske promjene ostaju ignorirane u državnim planovima za razvoj. Stvari se nakon toga mijenjaju i 2013. pokreće se nacionalna politika protiv klimatskih promjena (Greengrowthknowledge.org, 2021). Glavni dugoročni ciljevi te politike su proaktivni Jordan koji je otporan na klimatske rizike, rastuća ekonomija sa smanjenom potrošnjom ugljika, zdrava, održiva i otporna zajednica, održivo upravljanje poljoprivrednim i vodnim resursima te produktivni ekosustav koji vodi održivom razvoju. Također, cilj je izgraditi kapacitete prilagodbe zajednica i institucija, dok je prioritet politike prilagodba na klimatske promjene i ublažavanje posljedica stakleničkih plinova. Nadzor nad implementacijom nacionalne politike predan je Nacionalnom odboru za klimatske promjene (*National Committee on Climate Change*) koji je sastavljen od ljudi iz ministarstva, civilnog, privatnog i akademskog sektora. Tvorci dokumenta prepoznaje vodu, poljoprivredu, sigurnost hrane, dezertifikaciju, bioraznolikost, zdravlje, obalna područja, prirodne katastrofe i turizam kao sektore i procese zahvaćene ili pogoršane klimatskim promjenama. Spominje se edukacija, podizanje svijesti i uloga medija kao veoma bitna točka suradnje s organizacijama civilnog društva. Ovim dokumentom je započela revizija Zakona o zaštiti okoliša iz 2006. koji 2017. napokon dobiva dio o klimatskim promjenama (Unhcr.org, 2021). Ministarstvo okoliša 2014. osniva Upravu za klimatske promjene (*Climate Change Directorate*) koja je nadređena Jordanskom nacionalnom odboru za klimatske promjene u implementiranju pravnih instrumenata, politika i strategija vezanih za klimatske promjene.

Dvije godine nakon uspostavljanja nacionalne politike izlazi „Nacionalna vizija i strategija Jordana 2025“. Ona sadrži preko 400 politika među kojima su i one vezane za klimatske promjene i okoliš (Combaz, 2019). Naglasak se stavlja na resursima vode i hrane te energetske resursima. Pojašnjava se jaz između potražnje vode i izuzetno siromašnih zaliha koji je dodatno produbljen klimatskim promjenama. Kako bi spriječila da voda bude prepreka

razvoju, Vlada je alocirala državne novce u zadovoljenje potražnje i potragu za dodatnim izvorima vode. Spominje se kako je Jordan uspio dopremiti vodu u 97 posto urbanih i 91 posto ruralnih kućanstava, no mnoga od njih dobivaju vodu samo jednom tjedno. Desetogodišnji ciljevi su povećanje količine vode domaćinstva na 115 litara na dan i povećati postotak stanovništva koji je povezan kanalizacijskom mrežom na 95 posto. Jordan uvozi čak 81 posto hrane što ih čini jako ranjivim na fluktuaciju cijena na međunarodnom tržištu. Trgovanje virtualnom vodom opcija je koja nadoknađuje Jordansku nestašicu vode u uvjetima klimatskih varijacija. Glavnina uvoza otpada na pšenicu, ječam, kukuruz i meso. S druge strane, oslanjanje na politiku trgovanja virtualne vode može dovesti do smanjenja tradicionalnog navodnjavanja u lokalnoj poljoprivredi koje bi moglo biti važno u vodenom ciklusu. U ovoj razmjeni su postojeći problemi fluktuacija cijena na svjetskom tržištu, ali i diskrepancije trgovanja virtualnom vodom¹ sa postojećim politikama jordanskog Ministarstva poljoprivrede. Te politike pretpostavljaju očuvanje glavnih poljoprivrednih resursa, poboljšavanje statusa i stanja farmera, obeshrabrivanje migracije iz sela u već prenapučene gradove i povećanje izvoza (Hummel i dr., 2006). U drugom dijelu dokumenta još jednom se spominju prirodni resursi i resursi vode u kojem se potiče pronalazak novih i netradicionalnih izvora vode, najveće moguće iskorištavanje površinske vode gradnjom brana, reforma vodene tarife te proširenje pročišćavanja otpadnih voda (Jordan 2025: A National Vision and Strategy, 2015).

Water for Life: Jordan's Water Strategy (2008-2022) prvi je dokument koji je predstavio dugoročnu viziju budućnosti i plan za bolje upravljanje siromašnim zalihama vode. On započinje izjavom kralja Abdulaha koji situaciju s vodom u državi naziva strateškim pitanjem, a problem pitke vode problemom najvećeg prioriteta. Glavni ciljevi koje su postavili do 2022. bili su adekvatna, zaštićena i sigurna zaliha pitke vode, bolje upravljanje zalihama površinske i podzemne vode, zdravi vodeni ekosustav, održivo korištenje vodenih zaliha i implementacija poštenih pristupačnih cijena vode i prilagodba na povećanje broja stanovnika i ekonomski razvoj vodenog sektora i korisnika vode (Jordankmportal.com, 2021). Tada su polagali i mnogo nade u kanal koji spaja Crveno more i Crno more čiji je rad trenutno obustavljen, ali i htjeli smanjiti ekstrakciju podzemnih voda koja je, usprkos tome, nastavljena. Klimatske promjene se u dokumentu spominju dvaput i to kroz opću mjeru prilagodbe kroz politike i regulacije i kao proces koji predviđa smanjenje vodenih zaliha Jordana u svim scenarijima.

¹ Termin „virtualna voda“ skovan je 1993. od strane britanskog geografa Tonyja Allana. On označava vodu koja je potrebna da se proizvede određeno poljoprivredno dobro. Najčešće se koristi u trgovinskoj razmjeni dobara u kojoj se pojam može proširiti i na ostale proizvode (Allan, 2003).

Dva dokumenta koji ekstenzivno opisuju mjere i regulacije vezane za vodu dio su paketa politika Nacionalne strategije vode iz 2016. Nacionalna strategija vode (2016-2025) daje klimatskim promjenama mnogo više pažnje. U poglavlju o prilagodbi kazano je kako će sigurnost i količina vode ovisiti o promjeni klime, rastu ekonomije i degradaciji resursa. Ova strategija uzima u obzir potrošnju vode u kućanstvima, ali i industrijskom i poljoprivrednom sektoru te pripadajućem premještanju sredstava ovisno o potrebama pojedinih. Ponavlja se vizija o doticanju klimatskih promjena kroz potrebne politike i regulacije i razvoju aktivnosti i *policy* rješenja od strane Ministarstva vode i navodnjavanja. Inovativne mjere bi uključivale ponovno korištenje otpadnih voda i desalinizaciju bočate vode, dok bi mjere prilagodbe trebale ublažiti siromaštvo vodom. Klimatske promjene su opisane kao najveća prijetnja vodenom i poljoprivrednom sektoru. Strateški ciljevi vezani za prilagodbu na klimatske promjene su: uključivanje rizika klimatskih promjena u sve politike, strategije, akcije i ulaganja vodenog sektora, proaktivna i preventivna prilagodba s naglaskom na pitku vodu i nadogradnja kvalitete upravljanja i nadziranja kvalitete vode, implementacija mjera koje su uključene u Nacionalno odlučene doprinose (NDC) za suzbijanje negativnih posljedica klimatskih promjena i smanjenja stakleničkih plinova te gradnju kapaciteta za financiranje Klimatskog plana prilagodbe. Zadnji dio poglavlja o klimatskim promjenama posvećen je spremnosti na moguće ekstremne uvjete, prirodne katastrofe, ali i humanitarne krize (Nacionalna strategija vode, 2016). „Politika klimatskih promjena za otporan vodeni sektor“ drugi je dokument iz paketa i on se izravno referencira na problem klimatskih promjena. Ministarstvo vode i navodnjavanja, odnosno tvorci dokumenta, klimatske promjene karakteriziraju kao „pojačivač rizika“. Glavni koncept ove politike je otpornost koja se temelji na ustrajnosti, prilagodljivosti i promjenjivosti (Politika klimatskih promjena za otporan vodeni sektor, 2016).

Strategija Ministarstva okoliša Jordana iz 2020. klimatske promjene je unutar SWOT analize smjestila u kategoriju prijetnji. Također, u strategiji se spominje borba protiv klimatskih promjena pomoću Programa ublažavanja i prilagodbe (Strategija Ministarstva okoliša Jordana, 2020). On je ostvaren u prvom Nacionalnom planu prilagodbe na klimatske promjene iz 2021., a pripremljen je na temelju Trećeg nacionalnog izvještaja Jordana o klimatskim promjenama. Središnji cilj Nacionalnog plana je uključivanje prilagodbe klimatskim promjenama u procese razvojnog planiranja, povećati otpornost na klimatski teške uvjete i povećati kapacitete prilagodbe te smanjiti klimatsku ranjivost u svim relevantnim sektorima u Jordanu. Uz opasnosti u poljoprivredi, sektoru vode, urbanom sektoru,

bioraznolikosti i ekosustavu, obalnom području i zdravstvenom sektoru, prepoznaje se i utjecaj na socioekonomske uvjete stanovnika. U procesu sekuritizacije posebna pažnja se obraća na poruke koje se odašilju široj publici. Dio plana je gajiti konsenzus o klimatskoj prijetnji, a aktivnosti plana činiti prioritetom kako bi se mobilizirala potrebna međunarodna i domaća sredstva. Ključne poruke kojima se nastoje obratiti javnom sektoru, civilnom društvu, privatnom sektoru i javnosti su one o važnosti uloge svakog pojedinca, ozbiljnosti posljedica koje će utjecati na svakodnevnicu, poslovni sektor i ekonomiju. Još su naglasili da postoje koraci kojim se može postati bolji u pripremi na štetne posljedice i da prilagodba na klimatske promjene ima ekonomskog smisla te može imati pozitivan utjecaj na ekonomiju i društvo (Nacionalni plan prilagodbe na klimatske promjenama, 2021).

Sektori poljoprivrede i turizma uključeni su u jordanski *Green Growth Plan (2021-2025)*. Oba sektorska dokumenta u sebi sadrže poglavlje o prilagodbi i ublažavanju posljedica klimatskih promjena. Isto tako, u oba poglavlja glavni cilj je stvoriti Jordan otporan na rizike i smanjiti količinu emisije stakleničkih plinova koja je dogovorena Nacionalno odlučanim doprinosima (NDC). U poljoprivrednom sektoru to znači prijelaz na održivu poljoprivredu i proizvodnju hrane te ulaganje u šumarstvo što se pokazalo dobrim načinom prilagodbe i ublažavanja. Još se naglašava uloga šuma i drveća u apsorpiranju ugljičnog dioksida iz zraka i smanjenje šumskih površina od devedesetih godina prošlog stoljeća (Tourism Sector: *Green Growth Plan 2021-2025*). Turistički sektor ima problem zagađenja okoliša kroz transport, smještaj i komercijalne aktivnosti. Rizik za turizam prepoznat je kroz porast ekstremnih uvjeta i mogućnost poplava, ali i ostalih prirodnih katastrofa (Agriculture Sector: *Green Growth Plan 2021-2025*).

Pregledom Ustava i sekuritizacijskih ovlasti u državi, pozicija kralja nazire se kao dominantna. Kralj Abdulah II ibn-al Husein vlada državom od 1999. godine kada je na prijestolju naslijedio oca Huseina bin Talala. U nešto više od dvadeset godina na vlasti, klimatske promjene uvodi kao temu svojih govora tek od 2012. i Konferencije Ujedinjenih naroda o održivom razvoju u Riu. Tamo je kazao kako Jordan najbolje poznaje borbu s gorućim globalnim izazovima kroz situaciju s vodom, ubrzanim rastom stanovništva i velikim količinama izbjeglica. Obračun s problemom vode, energije i populacije nazvao je prioritetom. Izjavio je kako će se situacija nastaviti pogoršavati s klimatskim promjenama te kako je kanaliziranje potrebnih resursa kroz financijske i tehnološke inicijative te inicijative razvoja kapaciteta imperativ. Prema njemu, zemlje u razvoju bi trebale imati punu i učinkovitu uključenost u donošenje odluka na globalnoj razini

(Sustainabledevelopment.un.org, 2021). Na dvadesetprvoj Konferenciji stranaka (COP 21) 2015. u Parizu, kralj Abdullah II izjavljuje kako je cijeli planet ugrožen klimatskim promjenama i kako sve zemlje trebaju uložiti u problem. Opisuje kako trebamo djelovati kolektivno s predviđanjem, odgovornošću i odlučnošću. Predviđa da „ako se klimatske promjene nastave prema današnjoj krivulji, izazovi će rasti eksponencijalno“. Isto tako, naglašava kako se s „klimatskim promjenama ne smijemo obračunavati izolirano“, već zagovara sveobuhvatnu, zajedničku i održivu svjetsku akciju (Kingabdullah.jo, 2021). Pet godina kasnije, na summitu Svjetskog ekonomskog foruma (WEF) o utjecaju održivog razvoja, osvrnuo se, uz COVID-19 pandemiju, na klimatsku krizu koja se pogoršala zbog neučinkovite kolektivne akcije (Kingabdullah.jo, 2021). U siječnju 2021., na „Davos Agendi“, izjavljuje kako nas je pandemija podsjetila koliko priroda može imati opasne posljedice i kako bi to trebala biti lekcija koja nas uči da ne smijemo ignorirati pandemiju klimatskih promjena. Održao je govor iste godine, u svibnju, na P4G summitu u Seoulu koji se održavao na temu inkluzivnog zelenog oporavka prema ugljičnoj neutralnosti. U njemu je klimatske promjene u Jordanu nazvao „bolnom realnošću“ i kako je Jordan svjestan „egzistencijalne magnitute“ klimatskih promjena. U ovom istupu opet poziva na međunarodnu pomoć onim državama koje su prve na udaru. Podsjeća kako klimatske promjene nisu problem samo jedne države i jedne regije, već odjekuju cijelom planetom i ugrožavaju našu egzistenciju. Rješenje nalazi u kolektivnoj akciji (Kingabdullah.jo, 2021).

Prema podacima *Freedom Housea*, civilno društvo u Jordanu nema previše prostora za djelovanje. Slobodno udruživanje je ograničeno zakonom, dok su protesti koji su kršili zakon završavali novčanim kaznama, kaznama zatvora, ali i fizičkim obračunima između sigurnosnih snaga i prosvjednika. Rad nevladinih organizacija je dopušten, no s mnogim ograničenjima. Ministarstvo društvenog razvoja ima moć uskratiti registracije i zahtjeve za strana ulaganja te može raspustiti one organizacije za koje smatra da je to potrebno. Ministarstvo ima široke ovlasti na djelovanje i aktivnost svih udruga (Freedomhouse.org, 2021). Ipak, u jordanskom Nacionalnom planu prilagodbe klimatskim promjenama državne i međunarodne nevladine organizacije igraju veliku ulogu u domeni civilnog društva. Uz njih se ističu *think thankovi*, grupe zajednice i mediji kao oni koji su uključeni u pitanje okoliša i klimatskih promjena. Njihova uloga u prenošenju poruka iz Plana lokalnim zajednicama opisana je kao odlična prilika podizanja svijesti. Rad ekoloških nevladinih organizacija u Jordanu prepoznat je kao dobar model sudjelovanja civilnog društva, zajedničkog upravljanja i društvenog utjecaja (Ecomena.org, 2021). Prva skupina koja se brinula za okoliš u Jordanu

bila je *Royal Society for the Conservation of Nature* (RSCN). Ona je bila fokusirana na očuvanje i zaštitu bioraznolikosti flore i faune, dok je danas sveobuhvatna ekološka akcija za održivi razvoj (Rscn.org.jo, 2021). Trenutno, najvažnija ekološka skupina u sektoru civilnog društva je Jordanska federacija ekoloških NVO-ova osnovana 2014. Predsjednik Federacije Israa Atturk kazao je kako ona pokazuje pravi primjer udruženja ekoloških grupa s ciljem da obrane pravo Jordanaca na siguran i održivi okoliš. Tadašnji ministar okoliša Taher Shakshir podržavao je udruženje izjavom kako je to pomak u pravom smjeru (Jordantimes.com, 2021). Naj snažnija organizacija u toj skupini zasigurno je Arapska grupa za zaštitu prirode koja je smještena u Jordanu, a svojim programima djeluje i izvan države. Njezini najvažniji projekti su *Million Tree* kampanja i *If Only You Knew* kampanja podizanja svijesti kod najmlađih (Apnature.org, 2021). Kroz dva desetljeća, ekološke organizacije su uspješno zaustavljale jordansku Vladu u implementiranju zakona koji štete okolišu. U svibnju 2017., predstavnici 124 registriranih ekoloških organizacija okupili su se na nacionalnoj konferenciji koju je organizirala Federacija i pozvali Vladu da ih uključe u donošenje odluka vezanih za okoliš. Razlog tome bio je osjećaj marginalizacije i zanemarivanja (Terdiman, 2019).

Unatoč velikoj aktivnosti civilnog društva u Jordanu, javno mnijenje ne pokazuje veliku spremnost na akciju uslijed klimatskih promjena. Brecin i Bhandari (2011) svojim istraživanjem zahvatili su stajališta stanovnika Jordana. Čak 78 posto jordanskih ispitanika kazalo je kako je globalno zatopljenje ozbiljan ili veoma ozbiljan problem. Nasuprot tome, tek 39 posto žrtvovalo bi rast i radna mjesta u korist ekološke akcije, dok ih je samo 15 posto spremno platiti kako bi se obračunali s prijetnjom.

Jedan od scenarija sekuritizacije i izvanrednih političkih akcija mogla bi postati borba Jordana za resurs vode. Oskudica vode na tom području vodi do pitanja prava na rijeku Jordan i njezino priobalje. Prava na priobalno područje rijeke polažu Jordan, Libanon i Sirija i Izrael zajedno sa palestinskim teritorijima kojima je izraelska vrhovna vlast uskratila bilo kakva prava na zalihe vode. Rijeka Jordan slijeva se nizvodno i dijeli Izrael sa Zapadnom obalom na zapadnoj strani i Jordan na istočnoj strani, dok rijeka Yarmouk izvire u Siriji pa se kasnije ulijeva u rijeku Jordan. Kroz 20. stoljeće pokušavalo se iznjedruti zadovoljavajuće rješenje za sve stranke od kojih je najpoznatiji bio Johnstonov plan iz 1953. Razmještaj vodenih zaliha se, prema tom planu, trebao odrediti na temelju poljoprivrednih potreba. Arapska liga je taj prijedlog odbacila dok su Izrael i Jordan *de facto* pristali na njega (Ecf.org.il, 2021). U spor su se uplele i Sjedinjene Američke države koje su preuzele ulogu medijatora, pokušale pomiriti obje strane i pozvale na bilateralnu suradnju. Te dvije države su 1994. postigle sporazum oko

rijeka Jordan i Yarmouk, obvezale se na zajedničko korištenje vodenih zaliha i zaštitu kvalitete vode (Climate-diplomacy.org, 2021). Sporazumom je nastao izraelsko-palestinski Zajednički vodni odbor i projekt *Water Data Banks* (Usgs.gov, 2021) koji djeluje kao znanstvena suradnja za zaštitu i bolje upravljanje zalihama vode. Do kulminacije dobrih odnosa Izraela i Jordana u pogledu zaliha vode dolazi 2015. dogovorom gradnje kanala mira koji bi trebao donijeti dostatne količine za jednu i drugu državu. Cjevovod koji je trebao spajati Crveno more i Mrtvo more te napajati Jordan, Izrael i Palestinu potrebnim zalihama vode obustavljen je od strane Jordana. Administrativne i financijske prepreke projekta i politička kriza Izraela odagnala je kraljevstvo Jordan od budućnosti tog kanala. Amman je izjavio kako će se okrenuti domaćem projektu uzimanja vode iz Crvenog mora koja će se desalinizirati u gradu Aqabi. Drugi hidropolitčki konflikt Jordan vodio je sa Sirijom. Prijeporna točka je rijeka Yarmouk i njezine zalihe vode. Bilateralnim sporazumom iz 1953. dogovorila se gradnja nekoliko brana na rijeci i osnivanje Sirijsko-jordanske komisije koja je dobila zadatak nadgledanja i rješavanja mogućih sporova. Revizijom tog sporazuma 34 godine kasnije Jordan je obavezan podnijeti sve troškove u izgradnji i održavanju brane Maqarin, a Sirija izgraditi samo 25 brana na sustavu Yarmouk i pustiti 208 milijuna kubičnih metara vode godišnje Jordanu. Revizija je sa sobom donijela i novu Jordansko-sirijsku visoku komisiju s manje ovlasti od prijašnje. Stručnjaci smatraju kako su bilateralni dogovori izuzetno povoljni za Siriju i idu na štetu Jordanu. To objašnjavaju asimetrijom moći u regiji i regionalno slabim Jordanom. On, unatoč međunarodnoj potpori, nema poluge natjerati susjedne države, u prvom redu Siriju, da se drže dogovora o alociranju zaliha vode. Uz to, uočena su kršenja bilateralnih sporazuma od strane Sirije koja je dosad izgradila 42 brane na sustavu Yarmouk i pustila mnogo manje vode Jordanu od dogovorenog (Climate-diplomacy.org, 2021).

6. Sekuritizacija ili politizacija?

Najbitniji resurs koji je ugrožen globalnim zatopljenjem i promjenama ciklusa vremenskih prilika je voda. Siromašni izvori i nepodnošljiva klima teška su početna pozicija za stanovništvo čija se situacija pogoršava na dnevnoj bazi. S nedostatkom vode dolaze problemi sigurnosti i zaštite hrane, ali i propadanja važnih ekonomskih sektora država poput poljoprivrede i turizma. Ljudi gube poslove, obradivu zemlju, njihovi gradići i sela postaju nemogući za život, zdravlje im je ugroženo ekstremno visokim temperaturama, a ekonomske prilike i zalihe resursa neprestano se pogoršavaju. Klimatske promjene ubrzavaju i otežavaju ove procese te time sveobuhvatno i svakodnevno utječu na sve aspekte života stanovnika u

Egiptu i Jordanu. Ne samo da kompliciraju fizičke procese, već povećavaju mogućnost sukoba na državnoj razini, stvaranja nejednakosti i migracija. Na temelju svega navedenog, razumljivo ih je shvatiti kao politički prioritetno sigurnosno pitanje. U procesu određivanja prijetnje kao one koju je potrebno riješiti za uspješnu egzistenciju prepoznaju se tri koraka: percipiranje prijetnje kao sigurnosnog pitanja, prihvaćanje sekuritizacije prijetnje od strane publike i sprječavanje te prijetnje odlukama koje izlaze iz domene „normalne politike“.

Percipiranje klimatskih promjena kao pitanje sigurnosti i prihvaćanje istog sastoji se od dva aktera i može ići u dva smjera: *top-down* i *bottom-up*. Prema teoriji, sekuritizacijski akter može biti publika ili suveren iz vladajuće strukture. Veliku ulogu u ovom radu poprimile su organizacije civilnog društva kao najaktivniji oblik javnosti, ali i zbog tradicionalne veze s klimatskom akcijom i borbom protiv klimatskih promjena. U oba slučaja, civilno društvo i njezine udruge i organizacije bore se s represivnim mjerama i zabranama koje se tiču njihovog djelovanja i rada. Usprkos tome, organizacije koje se bave očuvanjem i zaštitom okoliša dugotrajne su i igraju veliku ulogu u javnom klimatskom diskursu svojih država. Moguć odgovor odobrenja rada ovih organizacija je podudaranje njihove agende sa strategijom ublažavanja i prilagodbe na klimatske promjene obaju država. Neki smatraju (Terdiman, 2019) da je jačanje civilnog društva, a time i ekoloških organizacija, posljedica Arapskog proljeća. U Egiptu je jedna od takvih organizacija SEKEM koja je osnovana prije više od četrdeset godina, ali i ima službenu viziju i misiju za idućih četrdeset. U Jordanu to je RSCN, dok je u novija i organiziranija vremena primat uzela Jordanska federacija ekoloških organizacija. Ipak, u njihovim strategijama, planovima i vizijama ne postoji retorika egzistencijalne prijetnje. Termin „sigurnost“ pojavljuje se samo u kontekstu sigurnosti resursa vode i hrane. Fokusiraju se uglavnom na podizanje svijesti, edukaciju i dijalog s vlastima. Prepoznaju se natruhe mobilizacije i participacije javnosti, posebice u Jordanu, gdje je civilno društvo uspjelo „pomrsiti račune“ vladajućim strukturama. Ipak, to je ostalo na opstrukciji nekoliko zakona i nije preraslo u prihvaćanje njihove ekološke agende od strane političkog vrha. Možemo zaključiti kako druga faza procesa sekuritizacije klimatskih promjena „od dolje prema gore“ ne postoji ni u jednom slučaju.

U *top-down* analizi sekuritizacije, naglasak sam stavio na javne nastupe vrhovnih političara u državi, egipatskog predsjednika Sisija i jordanskog kralja Abdullaha II. Distinkcija njihovih ovlasti služila mi je kao fokalna točka razlike procesa sekuritizacije u obje države. Egipatski predsjednik koristio je mnogo žustriji rječnik „izravne prijetnje“ koja utječe na „svakodnevni život“ i „sve aspekte tog života“. U svojim govorima koristi metafore kako bi naglasio misli i

pojačao dojam, spominje odnos čovjeka i prirode, ali i koncepte „civilizacije“ i „sudbinu budućih generacija“. S druge strane, u njegovim govorima pojavljuje se lajtmotiv „zajedničke i različite odgovornosti“. Konstantno aludira na razdjelnu crtu između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju te kako bi prvotne trebale financijski pomoći potonjima u borbi protiv klimatskih promjena. Zemlje u razvoju odgovorne su za čak dvije trećine stakleničkih plinova od 2017., dok ih je šest najzagađenijih odgovorno za 43 posto svjetske emisije stakleničkih plinova. Kina, kao zemlja u razvoju koja nije obvezna smanjiti udio stakleničkih plinova, odgovorna je za čak 26 posto tih plinova u atmosferi (Enerdata.net, 2021). Postavljaju se pitanja zamagljene i tanke linije između razvijene zemlje i one u razvoju, ali i pojedinačne državne odgovornosti prema održivoj i zelenoj budućnosti. Iako je Egipat zemlja koji ima zanemariv udio emisije stakleničkih plinova u globalnom smislu i ima velike resursne probleme, možemo kazati kako predsjednik Sisi nastoji instrumentalizirati podjelu na međunarodnoj klimatskoj sceni. Naravno, ne možemo ga držati kao jedinog odgovornog jer princip „podijeljene odgovornosti“, kojeg su uveli Ujedinjeni narodi, i dalje odjekuje klimatskim diskursom. Zaključujem kako klimatske promjene ostaju u domeni politizacije. To znači da problem „pliva“ u političkom diskursu, ali se na njega ne odgovara hitnim i učinkovitim mjerama. Jordanski kralj Abdullah II u svojim govorima bio je mnogo blaži. Najvažnija tema mu je bila vodeno siromaštvo i male zalihe vode u državi. Na govoru u Seulu koristi koncept „egzistencijalne“ prijetnje, no u globalnom, a ne državnom smislu, te naziva klimatske promjene „pandemijom“ aludirajući na prijetnju pandemije COVID-19 virusa. Rješenje za koje on smatra da je jedino odgovarajuće je kolektivna svjetska akcija. U oba slučaja, ne možemo govoriti o striktnom *top-down* smjeru drugog koraka procesa sekuritizacije klimatskih promjena u državi, već o pozivanju na zajedničku akciju ili pomoć od drugih političkih entiteta na međunarodnoj sceni. Nacionalne strategije i dokumenti Egipta i Jordana također nemaju prizvuk hitnosti. One se fokusiraju na održivi razvoj koji obuhvaća više sektora. Naglasak je na učinkovitoj prilagodbi i ublažavanju negativnih posljedica. Ovdje bi vrijedila poznata i naglavačke okrenuta sintagma: „bolje liječiti, nego spriječiti“.

Treći i posljednji sekuritizacijski korak je uspostava izvanrednog stanja ili izvanrednih mjera. Specifična situacija regije, država koje svoje izvore traže i prisvajaju van svojih teritorija i oskudnost resursa zamagljuju pomisao o uspostavi izvanrednog stanja prema unutra, a usredotočenost je na vanjskoj politici. *Modus operandi* postaje traženje neprijatelja izvana. Resurs vode označen je kao najbitniji, ali i daleko najoskudniji u promatranoj regiji. Moguća „iskra“ za uspostavljanje izvanrednog stanja u obje države je bitka za njegove zalihe. Egipat

ima velika neslaganja s Etiopijom i njezinom Velikom renesansnom branom. Razmirice oko vode iz rijeke Nil natjerale su egipatskog predsjednika na prijeteće poruke o „otvorenosti svim opcijama“ ako Etiopija nastavi sa svojim planovima. Čak je i njegov prethodnik Mubarak razmišljao o vojnoj sili i rušenju brane bombardiranjem iz aviona. Jordan se nalazio u hidropolitčkoj borbi s dvije zemlje: Izraelom i Sirijom. Unatoč brojnim bilateralnim sporazumima i rješenjima, Jordan u primitku resursa izvlači „deblji kraj“. Razlog tome je veliki disbalans moći između Jordana i njegovih mnogo moćnijih susjeda. Zbog toga se Jordan polako okreće sam sebi i uzda u desalinizaciju vode iz Crvenog mora. Postavljamo jedno žarišno pitanje: protiv koga se borimo kada je riječ o klimatskim promjenama? IPCC koji posjeduje znanstveni autoritet svojim zadnjim izvještajem prstom upire na čovjeka i njegovo djelovanje. Antropogeni utjecaj daje najveći doprinos zagađenju okoliša koji utječe na globalno zatopljenje koje posljedično mijenja vremenske cikluse i zagrijava zemljinu atmosferu. Odgovor struke je, dakle, čovjek – točnije „mi“. Traženje neprijatelja u drugoj državi ne predstavlja sekuritizaciju klimatskih promjena, već puku borbu za resurs. Borbu u klasičnom realističkom smislu igre nulte sume: „oni će imati više, ako mi imamo manje“ i obratno. Iako je u MENA regiji taj traženi resurs vode na velikom udaru od strane klimatskih promjena, one ostaju „pojačivač rizika“. Nedvojbeno činjenica kako one to jesu, no smatram kako su i mnogo više od tog. Opseg problema koje donose utjecat će na opstanak i preživljavanje stanovništva i država MENA regije. *Top-down* mobilizacija, ali i preraspodjela državne blagajne u zelenu ekološku budućnost mogla bi biti mnogo produktivnija od ulaganja u vojnu borbu za vodu. Isto tako, zajednički izvori vode ponekad mogu biti produktivni i dobar način suradnje između više država (Giordano, 2018).

Analizom sekuritizacije klimatskih promjena u Egiptu i Jordanu došao sam do nekoliko zaključaka. Hipoteza kako će Jordan uspjeti sekuritizirati klimatske promjene, dok Egipat neće, zbog podudaranja sekuritizacijske prirode i uloge suverena i kralja nije se potvrdila. Oblik vladavine ne utječe na logiku sekuritizacije u ove dvije države, pošto nijedna od njih nije sekuritizirala klimatske promjene. Civilno društvo u Jordanu je mnogo organiziranije i aktivnije u borbi protiv klimatskih promjena od egipatskog. Ipak, u oba slučaja izostaje sekuritizacijska retorika hitnosti i egzistencijalni obujam procesa. Predsjednik Egipta Sisi pokazao je retoriku koja bi mogla voditi sekuritizaciji, no kod njega taj proces ostaje na instrumentalizaciji klimatskih promjena i korištenju podjele međunarodnog klimatskog režima nauštrb razvijenih zemalja. Problem ostaje u fazi politizacije bez tendencije ka hitnijim rješenjima. Klimatske promjene i dalje ostaju „pojačivač uzroka“ koje utječu na sve aspekte

života, ali ostaju sekundarne u odnosu na trenutnu oskudicu koja se rješava prilagodbom, ublažavanjem, pa čak i oštrom diplomatskom retorikom.

7. Zaključak

Klimatska prijetnja u MENA regiji ostaje jedna od najvećih na svijetu. Loši geografski uvjeti pomiješani s manjkom resursa čine opasnost za živote i opstanak stanovništva na ovom području. Nakon pobližeg upoznavanja Egipta i Jordana te stavove njihovih glavnih državnih aktera prema tom problemu, saznali smo kako, unatoč velikoj prijetnji, i dalje ne postoji potpuna posvećenost ovom procesu. Klimatske promjene nisu postale politički prioritet ni u jednoj od analiziranih država. Situacija je posebno zanimljiva kada se shvati da su njima prijeko potrebni resursi, u prvom redu voda, na izrazitom udaru od strane klimatskih promjena. Umjesto suradnje i dogovora, diskursom vladaju prebacivanja odgovornosti, neslaganja i svađe. Uzrok i problem ne traži se u nama samima, već se materijalizira u drugoj državi koja je glavni konkurent za oskudne zalihe. Pomoć se traži od razvijenih država, dok je reduciranje svojih ekonomskih aktivnosti i žrtvovanje svojeg rasta u korist održive zelene budućnosti ostavljeno po strani. Ipak, slika nije crno-bijela. U zraku ostaju pitanja međunarodne pomoći, svjetske akcije, pravična podjela na razvijene i one u razvoju te mnoga druga. Ne želim dodatno širiti temu svog rada na spomenute dileme. Njih ostavljam drugim sadašnjim i budućim istraživačima. Ambivalentnost teme globalnog zatopljenja i klimatskih promjena između prirodne i društvene, pa tako i političke domene ostavlja plodno tlo za političke rasprave koje tek slijede. „Misli globalno, djeluj lokalno“ poslovice je s početka priče. Kolektivna akcija postaje legitimno rješenje kada nastane svijest o postojanju i opsegu problema koje budućnost nosi. Ta svijest razvija se u nama samima i može postati „zrno“ koje proklija u održivu i zelenu budućnost. To je budućnost koja poznaje sljedeće generacije i koja im može dati mnogo više od neodržive sadašnjosti.

Literatura

- Adaptation-undp.org (2021) <https://www.adaptation-undp.org/explore/northern-africa/egypt>
Pristupljeno: 15. srpnja 2021.
- Ahmadalipour, A. i Moradkhani, H. (2018) Escalating heat-stress mortality risk due to global warming in the Middle East and North Africa (MENA). *Environment international* 117: 215-225.
- Alawad, K. A., Al-Subhi, A. M., Alsaafani, M. A., Alraddadi, T. M., Ionita, M., i Lohmann, G. (2019) Large-scale mode impacts on the sea level over the Red Sea and Gulf of Aden. *Remote Sensing* 11(19): 2224-2241.
- Al-Dala'een, J. A. (2017) Water Statistics and Accounts for Jordan: Part I. *Journal of Economics and Sustainable Development* 8(6): 120-131.
- Allan, J. A. (2003) Virtual water-the water, food, and trade nexus. Useful concept or Omisleading metaphor?. *Water international* 28(1): 106-113.
- Al-monitor.com (2021) <https://www.al-monitor.com/originals/2021/03/ethiopia-china-sign-deal-amid-stalled-nile-dam-talks>
Pristupljeno: 20. srpnja 2021.
- Antonelli, M., Laio, F. i Tamea, S. (2017) Water resources, food security and the role of virtual water trade in the MENA region. U: M. Behnassi & K. McGlade (ur) *Environmental change and human security in Africa and the Middle East* (str. 199-217). Springer International Publishing.
- Apnature.org (2021) <https://apnature.org/en> Pristupljeno: 9.kolovoza 2021.
- Apnews.com (2021) <https://apnews.com/article/0bcfcd87f75c8fd61c9eb55366515286>
Pristupljeno: 27. srpnja 2021.
- Apnews.com (2021) <https://apnews.com/article/ap-top-news-international-news-rising-sea-levels-climate-change-floods-e4fec321109941798cdbefae310695aa> Pristupljeno: 15. srpnja 2021.
- Balzacq, T. (ur) (2010) *Understanding securitisation theory: How security problems emerge and dissolve*. Routledge.
- Barnaby, W. (2009) Do nations go to war over water? *Nature* 458(7236): 282-283.

- Barnett, J., Matthew, R. A. i O'Brien, K. (2008) Global environmental change and human security. U: Barnett, J., Matthew, R. A. i O'Brien, K. (ur) *Globalization and Environmental Challenges* (str. 355-361). Berlin, Heidelberg: Springer.
- Biswas, N. R. (2011) Is the environment a security threat? Environmental security beyond securitization. *International Affairs Review* 20(1): 1-22.
- Brechin, S. R. i Bhandari, M. (2011) Perceptions of climate change worldwide. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change* 2(6): 871-885.
- Britannica.com (2021) <https://www.britannica.com/place/Syrian-Desert> Pristupljeno: 7. srpnja 2021.
- Businessinsider.com (2021) <https://www.businessinsider.com/hacked-stratfor-emails-egypt-could-take-military-action-to-protect-its-stake-in-the-nile-2012-10> Pristupljeno: 27. srpnja 2021.
- Buzan, B., Wæver, O., Wæver, O. i De Wilde, J. (1998) *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers.
- Cia.gov (2021) <https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/age-structure/> Pristupljeno: 1. srpnja 2021.
- Climate-diplomacy.org (2021) <https://climate-diplomacy.org/case-studies/jordan-and-israel-tensions-and-water-cooperation-middle-east> Pristupljeno: 11. kolovoza 2021.
- Climate-diplomacy.org (2021) <https://climate-diplomacy.org/case-studies/yarmouk-river-tensions-and-cooperation-between-syria-and-jordan> Pristupljeno: 11. kolovoza 2021.
- Coastadapt.com.au (2021) <https://coastadapt.com.au/sites/default/files/infographics/15-117-NCCARFINFOGRAPHICS-01-UPLOADED-WEB%2827Feb%29.pdf> Pristupljeno: 8. kolovoza 2021.
- Combaz, Emilia (2019) Jordan's environmental policies and engagement on climate change. https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5d30a131ed915d2ff003b781/619__Jordan_Environment_Policies_and_Engagemt.pdf Pristupljeno: 5. kolovoza 2021.
- Dalby, S. (2002) *Environmental security*. Minnesota: University of Minnesota Press.

- Deudney, D. (1990) *The Case Against Linking Environmental Degradation and National Security. Millennium: Journal of International Studies* 19(3): 461–476.
- Dogar, M. M. i Sato, T. (2018) Analysis of climate trends and leading modes of climate variability for MENA region. *Journal of Geophysical Research: Atmospheres* 123(23): 13074-13091.
- Dolatyar, M. i Gray, T. S. (2000) The politics of water scarcity in the Middle East. *Environmental Politics* 9(3): 65-88.
- Droogers, P., Immerzeel, W. W., Terink, W., Hoogeveen, J., Bierkens, M. F. P., Van Beek, L. P. H. i Debele, B. (2012) Water resources trends in Middle East and North Africa towards 2050. *Hydrology and Earth System Sciences* 16(9): 3101-3114.
- Earthday.org (2021) <https://www.earthday.org/climate-change-water-woes-and-conflict-concerns-in-the-middle-east-a-toxic-mix/> Pristupljeno: 7. srpnja 2021.
- Ecf.org.il (2021) <https://ecf.org.il/issues/issue/147> Pristupljeno: 9. kolovoza 2021.
- Ecomena.org (2021) <https://www.ecomena.org/climate-change-north-africa/> Pristupljeno: 4. srpnja 2021.
- Ecomena.org (2021) <https://www.ecomena.org/environmental-ngos-jordanian-perspective/> Pristupljeno: 9. kolovoza 2021.
- Ecaa.gov.eg (2021) <http://www.ecaa.gov.eg/en-us/mediacenter/awareness/greencorner.aspx> Pristupljeno: 27. srpnja 2021.
- Ecaa.gov.eg (2021) <http://www.ecaa.gov.eg/ngosgd/> Pristupljeno: 25. srpnja 2021.
- Ecaa.gov.eg (2021) <http://www.ecaa.gov.eg/portals/0/eeaaReports/CCRMP/1.%20CCRMP%20Project%20Brochure/1.%20CCRMP%20Project%20Brochure.pdf> Pristupljeno: 22. srpnja 2021.
- Ecaa.gov.eg (2021) <http://www.ecaa.gov.eg/portals/0/eeaaReports/N-CC/%D9%85%D9%84%D8%AE%D8%B5%20%D9%85%D9%88%D9%82%D9%81%20%D9%85%D8%B5%D8%B1%20%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%81%D8%A7%D9%88%D8%B6%D9%8A%20%D8%A7%D9%86%D8%AC%D9%84%D9%8A%D8%B2%D9%8A%20%202016.pdf> Pristupljeno: 24. srpnja 2021.

- Egipatska Vlada (Cabinet of Egypt) (2011) Egipatska nacionalna strategija za prilagodbu na klimatske promjene i smanjenje rizika katastrofa, 2011: <http://www.climasouth.eu/docs/Adaptation011%20StrategyEgypt.pdf> Pristupljeno: 24. srpnja 2021.
- Egypttoday.com (2021) <https://www.egypttoday.com/Article/1/100343/10-information-to-know-about-Egypt%E2%80%99s-New-Delta-project> Pristupljeno: 24. srpnja 2021.
- Elasha, B. O. (2010) Mapping of climate change threats and human development impacts in the Arab region. *Arab human development report*.
- Enerdata.net (2021) <https://www.enerdata.net/publications/executive-briefing/ghg-emissions-trends-developing-countries-cop26.html> Pristupljeno: 14. kolovoza 2021.
- E-unwto.org (2021) <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284420896> Pristupljeno: 8. srpnja 2021.
- Fanack.com (2021) <https://water.fanack.com/> Pristupljeno: 5. srpnja 2021.
- Fanack.com (2021) https://water.fanack.com/egypt/water-resources/#_ftn1 Pristupljeno: 13. srpnja 2021.
- Fanack.com (2021) <https://water.fanack.com/jordan/water-resources/> Pristupljeno: 30. srpnja 2021.
- Fao.org (2021) http://www.fao.org/3/i9166e/i9166e_Chapter2.pdf Pristupljeno: 8. srpnja 2021.
- Fouda, M. M. i Gerges, M. A. (1994) Implications of Climate Change in the Red Sea and Gulf of Aden: An Overview-UNEP Regional Seas Reports and Studies No. 156. *UNEP Regional Seas Reports and Studies*.
- Freedomhouse.org (2021) <https://freedomhouse.org/country/egypt/freedom-world/2021> Pristupljeno: 1. kolovoza 2021.
- Freedomhouse.org (2021) <https://freedomhouse.org/country/jordan/freedom-world/2021> Pristupljeno: 8. kolovoza 2021.
- Giordano, Giulia (2018) Water as a Source of Regional Cooperation in the Middle East: The Work of Ecopeace Middle East in Jordan, Israel, and

- Palestine. <https://editions.lib.umn.edu/openrivers/article/the-work-of-ecopeace-middle-east/>. Pristupljeno: 11. kolovoza 2021.
- Globalconstructionreview.com (2021) <https://www.globalconstructionreview.com/news/biden-changes-tack-ethiopias-grand-renaissance-dam/> Pristupljeno: 20. srpnja 2021.
- Göll, E. (2017) *Future challenges of climate change in the MENA region*. CIDOB.
- Greatgreenwall.org (2021) <https://www.greatgreenwall.org/about-great-green-wall> Pristupljeno: 5. srpnja 2021.
- Greengrowthknowledge.org (2021) [https://www.greengrowthknowledge.org/sites/default/files/downloads/policy-database/JORDAN\)%20Climate%20Change%20Governance%20in%20Jordan%20-%20Towards%20Policy%20and%20Institutional%20Coordination.pdf](https://www.greengrowthknowledge.org/sites/default/files/downloads/policy-database/JORDAN)%20Climate%20Change%20Governance%20in%20Jordan%20-%20Towards%20Policy%20and%20Institutional%20Coordination.pdf) Pristupljeno: 30. srpnja 2021.
- Hamiche, A. M., Stambouli, A. B. i Flazi, S. (2015) A review on the water and energy sectors in Algeria: Current forecasts, scenario and sustainability issues. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 41: 261-276.
- Homer-Dixon, T. F. (1991) On the threshold: environmental changes as causes of acute conflict. *International security* 16(2): 76-116.
- Hummel, D., Kluge, T., Liehr, S., Hachelaf, M. i Allee, H. (2006) Virtual water trade. *Institute for Social-Ecological Research (ISOE) in Frankfurt/Main*.
- Huntington, Samuel (1996) *The clash of the civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Iar-gwu.org (2021) <https://www.iar-gwu.org/blog/2020/07/30/water-or-war-egypts-fight-for-the-nile> Pristupljeno: 20. srpnja 2021.
- Ibtimes.co.uk (2021) <https://www.ibtimes.co.uk/grand-ethiopian-renaissance-dam-nile-water-dispute-1597589> Pristupljeno: 27. srpnja 2021.
- IPCC (2013) Summary for Policymakers. U: Stocker i dr. (ur) *Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

- IPCC (2021) Šesto izvješće Međuvladinog panela o klimatskim promjenama. https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/downloads/report/IPCC_AR6_WGI_SPM.pdf
Pristupljeno: 14. kolovoza 2021.
- Izvješće Parlamentarne skupštine NATO-a (2017): <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=/sites/default/files/2017-11/2017%20-%20176%20STC%2017%20E%20bis-%20FOOD%20AND%20WATER%20SECURITY%20MENA%20-%20MARTENS%20REPORT.pdf> Pristupljeno: 20. srpnja 2021.
- Jemmali, H., i Sullivan, C. A. (2014) Multidimensional analysis of water poverty in MENA region: an empirical comparison with physical indicators. *Social Indicators Research* 115(1): 253-277.
- Jordankmportal.com (2021) <https://jordankmportal.com/resources/water-for-life-jordans-water-strategy-2008-2022> Pristupljeno: 5. kolovoza 2021.
- Jordanska Vlada (Government of Jordan) (2014) Jordan Vision 2025: National Vision and Strategy (2015) https://usjkamp.s3.amazonaws.com/prod_uploads/system/resources/attachments/000/004/376/original/2014_Jordan_2025_-_A_National_Vision_Strategy.pdf?X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAJNKAKIDZBGBBOKQA%2F20210811%2Fus-east-1%2Fs3%2Faws4_request&X-Amz-Date=20210811T111952Z&X-Amz-Expires=10&X-Amz-SignedHeaders=host&X-Amz-Signature=e2b455bff9cbdcfc421aaabbd2fc6934e2060190b4db7551c56a2e7edb0c7054
Pristupljeno: 5. kolovoza 2021.
- Jordanski zakon o zaštiti okoliša, 2006. https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/98208/116783/F-1925957149/Environmental_Protection_Law_No_52_of_2006_en.pdf Pristupljeno: 30. srpnja 2021.
- Jordantimes.com (2021) <https://www.jordantimes.com/news/local/environmental-ngos-federation-officially-launched> Pristupljeno: 9. kolovoza 2021.
- Karafoulidis, T. (2012) Audience: A Weak Link in the Securitization of the Environment?. U: Scheffran (ur) *Climate Change, Human Security and Violent Conflict* (str. 259-272). Berlin, Heidelberg: Springer.

- Kassim, Y., Mahmoud, M., Kurdi, S. i Breisinger, C. (2018) An Agricultural Policy Review of Egypt: First steps towards a new strategy. MENA RP Working Paper 11. Washington, DC and Cairo, Egypt: International Food Policy Research Institute (IFPRI).
- Kingabdullah.jo (2021) <https://kingabdullah.jo/en/speeches/2021-p4g-seoul-summit>
Pristupljeno: 8. kolovoza 2021.
- Kingabdullah.jo (2021) <https://kingabdullah.jo/en/speeches/leaders-event-21st-conference-parties>
Pristupljeno: 8.kolovoza 2021.
- Kingabdullah.jo (2021) <https://kingabdullah.jo/en/speeches/wef-sustainable-development-impact-summit>
Pristupljeno: 8. kolovoza 2021.
- Koeppen-geiger.vu-wien.ac.at (2021) <http://koeppen-geiger.vu-wien.ac.at/present.htm>
Pristupljeno: 4. srpnja 2021.
- Leek K. M. (1999) Recenzija knjige: *Ultimate Security: The Environmental Basis of Political Stability* Normana Myersa., *Journal of Political Ecology* 6(1): 110-112.
- Lelieveld, J., Proestos, Y., Hadjinicolaou, P., Tanarhte, M., Tyrlis, E. i Zittis, G. (2016). Strongly increasing heat extremes in the Middle East and North Africa (MENA) in the 21st century. *Climatic Change* 137(1): 245-260.
- Malnar, D., i Matošić, V. (2015) Sigurnost okoliša - između aktivizma i sekuritizacije. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja* 53(1): 59-76.
- Antonelli, Marta i Tamea, Stefania (2015) Food-water security and virtual water trade in the Middle East and North Africa. *International Journal of Water Resources Development* 31(3): 326-342.
- Massoud, E., Massoud, T., Guan, B., Sengupta, A., Espinoza, V., De Luna, M., ... i Waliser, D. (2020) Atmospheric Rivers and Precipitation in the Middle East and North Africa (MENA). *Water* 12(10): 2863 -2881.
- McDonald, M. (2008) Securitization and the Construction of Security. *European journal of international relations* 14(4): 563-587.

MDG Achievement Fund (2021) <http://www.mdgfund.org/sites/default/files/Egypt%20Joint%20Programmes%20Fact%20Sheet.pdf> Pristupljeno: 24. srpnja 2021.

Media.business-humanrights.org (2021) <https://media.business-humanrights.org/media/documents/files/media/documents/profile-habi-center.pdf> Pristupljeno: 27. srpnja 2021.

Mei.edu (2021) <https://www.mei.edu/events/mei-climate-week-balancing-development-sustainability-and-resilience-egypt> Pristupljeno: 19. kolovoza 2021.

Mei.edu (2021) <https://www.mei.edu/publications/freshwater-resources-mena-region-risks-and-opportunities#pt1> Pristupljeno: 5. srpnja 2021.

Ministarstvo okoliša (Ministry of Environment) (2020) Agriculture Sector: Green Growth Plan 2021-2025. https://gggi.org/site/assets/uploads/2020/10/20022_Jordan_Agriculture_v07_HL_Web.pdf Pristupljeno: 7. kolovoza 2021.

Ministarstvo okoliša (Ministry of Environment) (2020) Strategija ministarstva okoliša Jordana (2020-2022): http://moenv.gov.jo/ebv4.0/root_storage/en/eb_list_page/ministry_of_environment_strategy_2020-2022.pdf Pristupljeno: 5.kolovoza 2021.

Ministarstvo okoliša (Ministry of Environment) (2020) Tourism Sector: Green Growth Plan 2021-2025: https://gggi.org/site/assets/uploads/2020/10/20022_Jordan_Tourism_v03_HL_Web.pdf Pristupljeno: 7.kolovoza 2021.

Ministarstvo okoliša (Ministry of Environment) (2021) Nacionalni plan prilagodbe na klimatske promjene 2021: http://www.moenv.gov.jo/ebv4.0/root_storage/ar/eb_list_page/final_draft_nap-2021.pdf Pristupljeno: 5.kolovoza 2021.

Ministarstvo turizma (Ministry of Tourism) (2018) Egipatski program reforme turizma, 2018 <http://egypt.travel/media/2338/egypt-tourism-reform-program.pdf> Pristupljeno: 24. srpnja 2021.

Ministarstvo vode i navodnjavanja (Ministry of Water and Irrigation) (2016) Nacionalna strategija vode (2016-2025). <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/jor156264E.pdf> Pristupljeno: 5.kolovoza 2021.

Ministarstvo vode i navodnjavanja (Ministry of Water and Irrigation) (2016) Politika klimatskih promjena za otporan vodeni sektor. <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/jor165863.pdf> Pristupljeno: 5.kolovoza 2021.

Moatti, J. P. i Thiébault, S. (ur) (2018) *The Mediterranean region under climate change: a scientific update*. IRD éditions.

OECD/FAO (2018) *OECD-FAO Agricultural Outlook 2018-2027*, OECD. Rim, Pariz: Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Popović, Petar (2014) Klimatske promjene i međunarodni klimatski režim. U: Petar Popović (ur) *Kriza međunarodnog poretka 21. stoljeća* (str. 167-192). Nacionalna zajednica Crnogoraca, Disput.

Presidency.eg (2021) <https://www.presidency.eg/en/%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%A6%D8%A7%D8%B3%D8%A9/%D8%AE%D8%B7%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%A6%D9%8A%D8%B3/%D8%AE%D8%B7%D8%A8%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%A6%D9%8A%D8%B3-%D8%B9%D8%A8%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%81%D8%AA%D8%A7%D8%AD-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%B3%D9%8A%D9%8A-%D9%81%D9%8A-%D8%AD%D9%88%D8%A7%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%A7%D8%AF%D8%A9-%D9%84%D8%AC%D8%A7%D8%A6%D8%AD%D8%A9-%D9%83%D9%88%D8%B1%D9%88%D9%86%D8%A7-%D9%88%D8%AA%D8%BA%D9%8A%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%86%D8%A7%D8%AE-%D8%A8%D8%A3%D9%81%D8%B1%D9%8A%D9%82%D9%8A%D8%A7-6-4-2021/> Pristupljeno: 25. srpnja 2021.

Presidency.eg (2021) <https://www.presidency.eg/en/%D9%82%D8%B3%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%AE%D8%A8%D8%A7%D8%B1/%D8%A3%D8%AE%D8%A8%D8%A7%D8%B1-%D8%B1%D8%A6%D8%A7%D8%B3%D9%8A%D8%A9/%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%A6%D9%8A%D8%B3-%D8%B9%D8%A8%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%81%D8%AA%D8%A7%D8%AD-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%B3%D9%8A-%D9%8A%D9%84%D9%82%D9%8A-%D9%83%D9%84%D9%85%D8%A9-%D8%AE%D9%84%D8%A7%D9%84-%D8%AC%D9%84%D8%B3%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%86%D8%A7%D8%AE-%D9%81%D9%8A->

%D9%82%D9%85%D8%A9-

%D9%85%D8%AC%D9%85%D9%88%D8%B9%D8%A9-

%D8%A7%D9%84%D8%B3%D8%A8%D8%B9/ Pristupljeno: 25. srpnja 2021.

Radhouane, L. (2013) Climate change impacts on North African countries and on some Tunisian economic sectors. *Journal of Agriculture and Environment for International Development (JAEID)* 107(1): 101-113.

Reuters.com (2021) <https://www.reuters.com/article/us-ethiopia-dam-egypt-sudan-idUSKBN2BU2C3> Pristupljeno: 27. srpnja 2021.

Rscn.org.jo (2021) <https://www.rscn.org.jo/overview> Pristupljeno: 9. kolovoza 2021.

Safa, A., i Hilmi, N. (2012) The impact of climate change on coastal tourism in MENA countries. *Topics in Middle Eastern and North African Economies* 14: 244-264.

Schilling, J., Freier, K. P., Hertig, E. i Scheffran, J. (2012) Climate change, vulnerability and adaptation in North Africa with focus on Morocco. *Agriculture, Ecosystems & Environment* 156: 12-26.

Shaaban, I. i Ramzy, Y. (2010) The impact of climate change on tourism in Egypt as perceived by both policymakers and tourism managers. *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 139: 241-251.

Sivakumar, M. V., Lal, R., Selvaraju, R., i Hamdan, I., ur (2013) *Climate change and food security in West Asia and North Africa*. Springer Netherlands.

Sofuoğlu, E. i Ay, A. (2020) The relationship between climate change and political instability: the case of MENA countries (1985:01–2016:12). *Environmental Science and Pollution Research* 27: 14033–14043.

Sowers, J., Vengosh, A. i Weinthal, E. (2011) Climate change, water resources, and the politics of adaptation in the Middle East and North Africa. *Climatic Change* 104(3), 599-627.

Sustainabledevelopment.un.org (2021) <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/17076jordan.pdf> Pristupljeno: 7. kolovoza 2021.

- Terdiman, Moshe (2019) Environmental Challenges. U: Kumaraswamy, P. R. (ur) The Palgrave Handbook of the Hashemite Kingdom of Jordan, New Delhi: School of International Studies, (str. 144-150). Jawaharlal Nehru University.
- Terink, W., Immerzeel, W. W. i Droogers, P. (2013) Climate change projections of precipitation and reference evapotranspiration for the Middle East and Northern Africa until 2050. *International journal of climatology* 33(14): 3055-3072.
- Trade.gov (2021) <https://www.trade.gov/energy-resource-guide-egypt-oil-and-gas>
Pristupljeno: 15. srpnja 2021.
- Trombetta, M. J. (2006) The securitization of the environment and the transformation of security. U: *standing group on international relations conference, turin*: 1-22.
- Trombetta, M. J. (2010) Rethinking the Securitization of the Environment. U : Balzaq (ur) *Understanding securitisation theory*, (str. 135-149). Routledge
- Tull, K. (2020) The projected impacts of climate change on food security in the Middle East and North Africa. https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/20.500.12413/15166/764_MENA_food_security.pdf?sequence=1 Pristupljeno: 22. srpnja 2021.
- Undp.org (2021) <http://hdr.undp.org/en/content/latest-human-development-index-ranking>
Pristupljeno: 1. srpnja 2021.
- Unhcr.org (2021) <https://www.unhcr.org/jo/wp-content/uploads/sites/60/2020/06/Annex-A1-Environmental-Law-English-Version.pdf> Pristupljeno: 30. srpnja 2021.
- Unicef.org (2021) <https://www.unicef.org/egypt/country-background> Pristupljeno: 13. srpnja 2021.
- Un-spider.org (2021) <https://un-spider.org/links-and-resources/institutions/CEDARE>
Pristupljeno: 27. srpnja 2021.
- UNWTO/UNEP/WMO (2008) *Climate Change and Tourism: Responding to Global Challenges*. Madrid: World Tourism Organization and the United Nations Environment Programme.

- Usgs.gov (2021) https://www.usgs.gov/about/organization/science-support/international-programs/regional-water-data-banks?qt-science_support_page_related_con=0#qt-science_support_page_related_con Pristupljeno: 11. kolovoza 2021.
- Ustav Egipta (2014) https://www.constituteproject.org/constitution/Egypt_2014.pdf Pristupljeno: 5. srpnja 2021.
- Ustav Hašemitskog kraljevstva Jordan (1952) <https://www.refworld.org/pdfid/3ae6b53310.pdf> Pristupljeno: 20. srpnja 2021
- Waha, K., Krummenauer, L., Adams, S., Aich, V., Baarsch, F., Coumou, D., ... i Schleussner, C. F. (2017) Climate change impacts in the Middle East and Northern Africa (MENA) region and their implications for vulnerable population groups. *Regional Environmental Change* 17(6): 1623-1638.
- Weinthal, E., Zawahri, N. i Sowers, J. (2015) Securitizing water, climate, and migration in Israel, Jordan, and Syria. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 15(3): 293-307.
- Williams, M. C. (2003) Words, images, enemies: Securitization and international politics. *International studies quarterly* 47(4): 511-531.
- World Bank (2005) Arab Republic of Egypt Country Environmental Analysis (1992-2002). Washington, DC: World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33923> Pristupljeno 19. kolovoza 2021.
- Worldbank.org (2021) <https://climateknowledgeportal.worldbank.org/country/egypt> Pristupljeno: 13. srpnja 2021.
- Worldbank.org (2021) <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD> Pristupljeno: 1. srpnja 2021.
- Worldbank.org (2021) <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI> Pristupljeno: 1. srpnja 2021.
- Worldbank.org (2021) <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS?contextual=region&locations=EG> Pristupljeno: 1. srpnja 2021.

Worldbank.org (2021) <https://data.worldbank.org/indicator/SL.SRV.EMPL.ZS?contextual=region&locations=EG> Pristupljeno: 4. srpnja 2021.

Zgurić, B. (2020) Komparativne studije Bliskoga istoka u Hrvatskoj: stanje discipline. *Anali hrvatskog politološkog društva* (17): 169-190.